

JERUZALEMSKÝ CHRÁM

Grécky text Nového zákona používa dva termíny *hieron* a *naos*, ktoré slovenský text prekladá vždy jedným výrazom - *chrám*. Preto je na mieste skúmať, či sa dva termíny, ktoré gréčtina používa, vzťahujú na jednu a tú istú skutočnosť. Ďalším predmetom záujmu je otázka, či všetky novozákonné spisy rovnako chápu termíny *hieron* a *naos*.⁵³

Termín *hieron* v Starom zákone

V Starom zákone termín *hieron* na prekvapenie nie je často používaný. Vyskytuje sa iba 9-krát a to z protokánonických spisov jedine v Ez 28,18, kde sa vzťahuje na svätyne týrskeho kráľa a je prekladom hebrejského slova *mikdaš*: "*Množstvom svojich zločinov, nepoctivosťou svojho kupčenia znesvätil si svoje **svätyne**; vtedy som z tvojho vnútra vyvolal oheň, ktorý ňu strávil.*"

V zvyšných prípadoch sa termín objavuje už len v deuterokánonických častiach Knihy proroka Daniela a v Prvej knihe Machabejcov, a teda bez hebrejského ekvivalentu. V Dan 14,9 sa termín vzťahuje na pohanský babylonský chrám zasvätený modle Béliovi: „*Bélových kňazov bolo sedemdesiat, okrem žien a detí. Potom prišiel kráľ s Danielom do chrámu.*“ Len v 1Mach je termín *hieron* spojený s jeruzalemským chrámom, a to v štyroch prípadoch v 1Mach - 10,43; 13,52; 15,9 a 16,20. V 1 Mach 6,2; 10,84 a 11,4 sa vzťahuje na pohanské chrámy.

Z uvedeného môžeme usúdiť, že v protokánonických textoch termín *hieron*, s jedinou výnimkou v Knihe proroka Ezechiela, nie je používaný na označenie jeruzalemského chrámu. V piatich prípadoch sa totiž vzťahuje na pohanské svätyne. Príčinu treba hľadať v tom, že grécky

⁵³ Porov. Trstenský F., *Grécky výraz hieron a naos na označenie chrámu v textoch Nového zákona*, In: Fedor P. (ed.), *Sväté písmo a Boží kult*, Svät 2006, s. 23-37.

termín *hieron* vyvolával spojenie s pohanskými modloslužobnými miestami, čo je prípad prekladateľov Septuaginty. Ak sa v období Machabejcov už tento výraz používa, pravdepodobne problematika použitia termínu už nemusela byť spájaná s modloslužbou.

Termín *hieron* v Novom zákone

Na rozdiel od Starého je v Novom zákone termín *hieron* veľmi častý a nájdeme ho až 71-krát ako to ukazuje nasledujúca tabuľka.

Mt	11-krát (4,5; 12,5-6; 21,12.14-15.23; 24,1; 26:55)
Mk	9-krát (11,11.15-16.27; 12,35; 13,1.3; 14,49)
Lk	14-krát (2,27.37.46; 4,9; 18,10; 19,45.47; 20,1; 21,5.37-38; 22,52-53; 24,53)
Jn	11-krát (2,14-15; 5,14; 7,14.28; 8,2.20.59; 10,23; 11,56; 18,20)
Sk	25-krát (2,46; 3,1-3.8.10; 4,1; 5,20-21.24-25.42; 19,27; 21,26-30; 22,17; 24,6.12.18; 25,8; 26,21)
1 Kor	1-krát (9,13)

Z tabuľky vidíme, že termín, ktorý v Starom zákone takmer vôbec nenachádza uplatnenie, novozákonné texty používajú veľmi často v súvislosti s jeruzalemským chrámom. Zdá sa, že použitie tohto termínu našlo odozvu v novozákonných textoch z toho dôvodu, že ich autori už necítili pohanské pozadie, ktoré mohli pociťovať autori v textoch Starého zákona.

Keď si pozorne pozrieme, kde sa termín nachádza, nájdeme rozdiely. Je použitý iba v historických spisoch Nového zákona - v evanjeliách, Skutkoch apoštolov a iba jediný raz v Corpus paulinum - v Prvom liste Korinťanom. Iné spisy tento termín na označenie chrámu nepoužívajú. Iba jediný raz sa vzťahuje na pohanský chrám, a to v Sk 19,27 pri vzbuze v Efeze, ktorú vyvolal zlatník Demeter: "A nielen tomuto nášmu remeslu hrozí nebezpečenstvo, že upadne, ale ani **chrám** veľkej bohyně Artemis nebudú mať za nič a začne sa rúcať veľa tej, ktorú ctí celá Ázia i celý svet." Slovenský text Svätého písma uvádza meno Diana, ktorým túto bohyňu uctievali Rimania. V ostatných prípadoch sa termín vzťahuje na jeruzalemský chrám.

Termín *naos* v Starom zákone

Ak predchádzajúci termín nenašiel v Starom zákone veľké použitie, opak platí pre termín *naos*, ktorý je citovaný v starozákonných textoch Septuaginty až 93-krát.

Termínom *naos* Septuaginta najčastejšie prekladá hebrejský termín *hechal*, ktorý vo väčšine prípadov označuje chrám. Toto hebrejské slovo môže označovať aj palác, ale iba v Ž 45,16 označuje grécky termín *naos* kráľovský palác: „Sprevádza ich jasot radostný, tak vstupujú do kráľovského paláca.“ V piatich prípadoch termínom *naos* prekladá hebrejské slovo *ulam* - predsieň chrámu (1 Krn 28,11; 2 Krn 8,12; 15,8; 29,7; 29,17). V troch prípadoch grécke slovo prekladá aramejský výraz *hechla*, ktorý v jednom prípade označuje jeruzalemský chrám (Ezd 6,5) a v dvoch prípadoch babylonský chrám (Ezd 5,14). V jednom prípade (Ž 28,2) termín *nao/š* je ekvivalentom hebrejského slova *debir*, ktoré označuje vnútornú časť svätyne, ktorú voláme Svätyňa svätých alebo Veľ'svätyňa. Ak protokánonické texty Starého zákona termín *hieron* na označenie Pánovho chrámu vôbec nepoužívajú, *naos* je klasickým výrazom pre Boží príbytok.

Termín *naos* v Novom zákone

V novozákonných textoch sa termín *naos* vyskytuje 45-krát. Oproti termínu *hieron* je to takmer o polovicu menej, ale ako ukazuje nasledujúca tabuľka, používa ho oveľa väčší počet spisov Nového zákona.

Mt	9-krát (23,16-17.21.35;26,61; 27,5.40.51)
Mk	3-krát (14,58; 15,29.38)
Lk	4-krát (1,9.21-22; 23,45)
Jn	3-krát (2,19-21)
Sk	2-krát (17,24; 19,24)
1 Kor	4-krát (3,16-17; 6,19)
2 Kor	2-krát (6,16)
Ef	1-krát (2,21)
2 Sol	1-krát (2,4)
Zjv	16-krát (3,12; 7,15; 11,1-2.19; 14,15.17; 15,5-6.8; 16,1.17; 21,22)

Z uvedenej tabuľky vyplýva, že termín *naos* má svoje zastúpenie v historických knihách Nového zákona a v Corpus paulinum. Osobitným prípadom je Apokalypsa, ktorá na označenie chrámu používa výlučne tento termín.

V Novom zákone však výraz *naos* nemá také široké chápanie, ako to bolo v Starom zákone, kde slúžil aj na označenie paláca alebo predsieň chrámu. Novozákonné texty termín používajú jedine na označenie chrámu.

Jeruzalemský chrám za čias Ježiša Krista

Po zničení prvého (Šalamúnovho) chrámu Babylončami v roku 586 pred Kr. bol chrám v Jeruzaleme znova vybudovaný po návrate z babylonského zajatia a slávnostne posvätený v roku 515 pred Kr. (porov. Ezd 6,16n). V histórii sa označuje ako druhý (niekedy aj ako Zorobábelov) chrám. Tento pretrval až do roku 70 po Kr., keď ho zničili Rimania. Herodes Veľký (37 - 4 pred Kr.) sa podujal na jeho rozsiahlu rekonštrukciu. Predovšetkým rozšíril chrámovú plošinu s nádvoriami, bránami, okolitými budovami a pevnosťou Antónia v severozápadnej časti chrámovej plošiny. Jej veľkosť je možné obdivovať ešte aj v dnešnom Jeruzaleme.

Opis chrámu nájdeme v 1 Kr 6-8 a v paralelnom texte v 2 Krn 2-4. Jeho popis nám ponúka aj židovský historik Jozef Flávius (37-100 po Kr.) vo svojich dielach *Židovské starožitnosti* (15, 380n) a *Židovská vojna* (5, 184n). Ďalším zdrojom pre informácie o jeruzalemskom chráme a jeho liturgii je židovský spis *Mišna*, konkrétne traktát s označením *Middot*.

Na chrámovú plošinu, na ktorú mohli vstúpiť aj tí, ktorí neboli Židmi, sa prichádzalo piatimi bránami chrámového múra. Na juhu boli dve brány Huldy, Qiponosova brána na západe a po jednej bráne na severe a na východe, ktorá smerovala na Olivovú horu. Okolo chrámových múrov sa na južnej strane nachádzalo *Kráľovské stĺporadie* a na východnej strane *Šalamúnovo stĺporadie*. V Jn 10,22-23sa uvádza: „V Jeruzaleme boli práve sviatky Posvätenia chrámu. Bola zima. Ježiš sa prechádzal v chráme v Šalamúnovom stĺporadí.“

V centre chrámovej plošiny bol samotný chrámový komplex, na ktorý sa vstupovalo po dvanástich schodoch. Skladalo sa z Nádvorí žien, ktoré

malo osobitnú úlohu počas sviatku Stánkov, keď sa na tomto nádvorí zapaľovali svetlá. V rohoch tohto nádvorcia sa nachádzali *miestnosti na olej a drevo*, ďalej miestnosť pre nazirejcov a pre malomocných. Z Nádvorcia žien viedlo pätnásť schodov k Nikanorovým bránam, cez ktoré sa vstupovalo do Nádvorcia Izraela a na Nádvorie kňazov. Nádvorie Izraela spolu s Nádvorím kňazov sa nazývalo aj Nádvorie chrámu a viedlo naň trinásť brán. Štyri od severu a juhu, dve od západu a Nikanorove brány sa skladali z troch brán. Pomenovanie dostali po zámožnom Židovi z Alexandrie, ktorý ich zaplatil. Legenda hovorí, že Nikanor viezol loďou z Alexandrie tieto dve brány do Izraela do prístavu Akko. Na mori sa strhla búrka. Brány boli veľmi ťažké a hrozilo, že loď sa potopí. Preto sa posádka lode rozhodla vyhodíť jednu bránu. Búrka neustávala, tak chceli vyhodíť aj druhú časť brány. Vtedy Nikanor žiadal, aby namiesto brány radšej jeho hodili do mora. Vtedy Boh zasiahol a búrka prestala. Keď prišli do prístavu, spod lode vyplávala druhá časť brány.

Na Nádvorí kňazov bol vybudovaný oltár pre zápalné obety a rampa, po ktorej sa privádzali zvieratá na obetu. Pri oltári sa nachádzalo veľké medené umývadlo, nazývané More.

Centrom celého priestranstva bola svätyňa. Vstupovalo sa do nej po 12 schodoch. Skladala sa z troch častí: Predsiene, Svätyne a Svätyne svätých. V predsieni boli po bokoch miestnosti na uskladnenie nožov, ktoré sa používali pri obetách. V Svätyni bol oltár predkladaných chlebov, sedemramenný svietnik a kadidlový oltár. V Svätyni svätých bola uložená archa, po babylonskom zajatí ostala táto miestnosť prázdna. Na nádvorí chrámu boli ešte ďalšie miestnosti: na zhromaždenie synédria; na odpočinok pre

Rekonštrukcia
Archy zmluvy

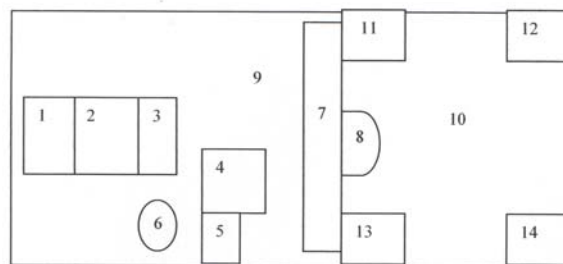
kňazov a levitov, ktorí mali v chráme službu; na obradné umývanie; na udržiavanie ohňa atď.

Rekonštrukcia jeruzalemskej Svätyne

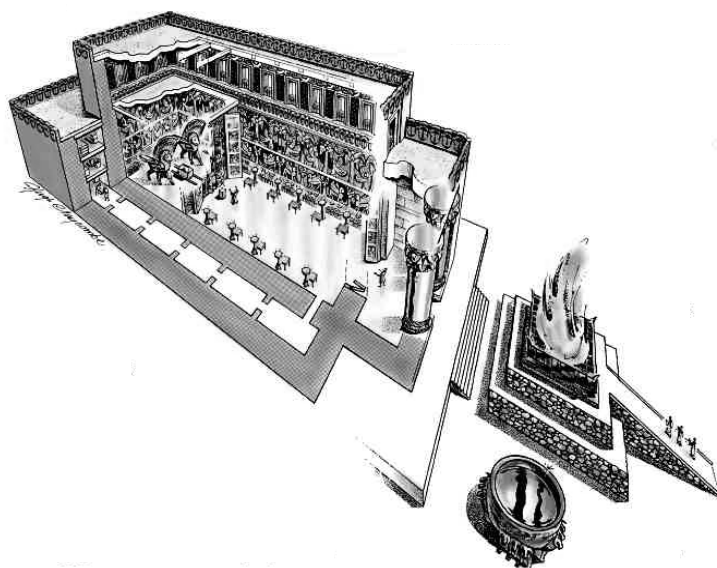
Chrámový komplex približuje schéma na nasledujúcej strane.⁵⁴ Do priestoru chrámového nádvorja (vrátane Nádvorja žien) mali ľudia nežidovského pôvodu prísny zákaz vstupu pod trestom smrti. Tento zákaz bol napísaný grécky a latinsky.

⁵⁴ Porov. Freedman D. (ed.), *Anchor Bible Dictionary*, New York 1992, heslo: *Temple, Jerusalem*.

Chrámový komplex

1. Svätyňa svätých; 2. Svätyňa; 3. Predsieň; 4. Oltár; 5. Rampa;
6. More; 7. Nádvorie Izraela; 8. Nikanorove brány; 9. Nádvorie kňazov;
10. Nádvorie žien; 11. Miestnosť malomocných; 12. Miestnosť na drevo; 13.
Miestnosť na olej; 14. Miestnosť pre Nazirejcov

Prierez svätyňou (Predsieň, Svätyňa, Svätyňa svätých)

Rozdiel termínov *naos* a *hieron* v Novom zákone

Kým starozákonné texty dávajú jednoznačne prednosť použitiu termínu *naos* na označenie jeruzalemského chrámu, v Novom zákone už táto jednoznačnosť nie je a naopak, častejšie používaným termínom je *hieron*. Vidíme však, že na jednej strane v historických spisoch (evanjeliá, Skutky apoštolov) sa popri sebe nachádzajú obidva termíny, na druhej strane Kniha zjavenia používa výlučne termín *naos*. Nás preto zaujíma ich vzájomné použitie a možné odlišnosti v chápaní týchto dvoch gréckych termínov.

Evanjeliá

Chrám má dôležité postavenie v Ježišovom živote. Evanjeliá zachytávajú Ježišove výroky na adresu chrámu, jeho učenie v chráme, ako aj niektoré udalosti spojené s prostredím chrámu. Evanjeliá na označenie jeruzalemského chrámu uprednostňujú použité termínu *hieron*, ktorý sa vyskytuje 45-krát, kým termín *naos* 19-krát.

Na nasledujúcich príkladoch poukážeme, že termínom *hieron* sa nemyslí výlučne svätyňa alebo nádvorie, na ktoré mali prístup iba príslušníci židovského národa, ale výraz je potrebné chápať v širšom kontexte, to jest chrám aj s chrámovou plošinou.

Pri opise pokušenia Lukáš a Matúš uvádzajú, že diabol vzal Ježiša do Jeruzalema a postavil ho *na vrchol chrámu – epi to pterygion tou hierou* (porov. Mt 4,5; Lk 4,9). Grécky termín *pterygion* v preklade znamená *okraj, krajný bod*. Exegéti sa domnievajú, že išlo o juhovýchodný roh chrámovej plošiny, odkiaľ bol strmý pohľad do údolia Cedrónu.⁵⁵ V takom prípade termín *hieron* neoznačuje len svätyňu, ale aj chrámovú plošinu, na ktorú mali prístup aj pohania.

⁵⁵ Porov. , Brown C. (ed.), *The New International Dictionary of New Testament Theology*, Grand Rapids 1975-1986, heslo: *pterygion*.

Všetci štyria evanjelisti zachytávajú udalosť, keď Ježiš vyhнал z chrámu predavačov a kupujúcich. „Ježiš vošiel do chrámu (*eis to hieron*) a vyhnal všetkých predavačov a kupujúcich v chráme (*en to hiero*).“ (Mt 21,12; porov. aj Mk 11,15; Lk 19,45; Jn 2,14) Aj v tomto prípade sa domnievame, že *hieron* označuje chrámovú plošinu, na ktorej ľudia mohli zmeniť peniaze na zaplatenie chrámovej dane alebo zakúpiť zvieru na obetu.

V Jn 10,23 čítame: „Ježiš sa prechádzal v chráme (*en to hiero*) v Šalamúnovom stĺporadí.“ Išlo o stĺporadie, ktoré lemovalo východný okraj chrámovej plošiny, ako sme spomenuli vyššie.

Môžeme urobiť uzáver, že v evanjeliách nachádzame texty, ktoré pri používaní výrazu *hieron* majú na mysli širšie chápanie chrámu, to jest chrám aj s príslušnými priestormi.

Skutky apoštolov

V tomto spise sa termín *hieron* vyskytuje až 25-krát, čo je najviac spomedzi novozákonných spisov. Iba jedenkrát sa termín používa na nejaký iný objekt než jeruzalemský chrám. V Sk 19,27 sa vzťahuje na chrám bohyně Artemis v Efeze.

Sk 2-5 opisujú apoštolov, ktorí sa do chrámu chodievali modliť (Sk 2,45; 3,1), učiť (Sk 4,1; 5,20n) alebo konať zázraky (Sk 3,2n). Pri niektorých udalostiach išlo o chrámové nádvorie. Napríklad uzdravenie chromého pri Krásnej bráne sa vzťahuje pravdepodobne na bránu, ktorá viedla do Nádvorí žien.⁵⁶ Niektorí sa domnievajú, že išlo o Nikanorove brány, ktoré viedli na Nádvorie Izraela. V prípadoch, keď sa hovorí, že apoštoli učili v chráme, mohlo ísť aj o Nádvorie pohanov.

Sk 21n opisujú udalosť z Pavlovho života, keď je pri návšteve Jeruzalema obvinený zo znesvätenia chrámu, pretože Židia sa domnievali, že vstúpil s neobrezanými na nádvorie, ktoré je vyhradené iba Židom. Je zrejmé, že išlo o priestor chrámového nádvorí, kde mali

⁵⁶ Porov. Freedman D. (ed.), *The Anchor Bible Dictionary*, New York 1992, heslo: *Beautiful Gate*.

prístup len členovia židovského národa. Pravdepodobne išlo o Nádvorie Izraela.

Môžeme konštatovať, že Skutky apoštolov termín *hieron* používajú častejšie na samotný chrámový priestor, aj keď nie je vylúčené, že v niektorých prípadoch mohlo ísť aj o priestor, ktorý zahŕňal Nádvorie pohanov (porov. Sk 4,21; 5,21.25.42).

Na základe evanjelií a Skutkov apoštolov však môžeme konštatovať druhý, ešte vážnejší uzáver, a síce, že termín *hieron* nemá v spisoch Nový zákon čisto duchovný význam, ale vždy predstavuje materiálnu stavbu alebo priestor, kde sa Bohu prináša obeta, do ktorého vstupuje Ježiš, aby učil, kde neskôr učia jeho apoštoli a kde sa ľudia schádzajú na modlitbu.

Evanjeliá a termín *naos*

Vo väčšine prípadov sa stretávame so skutočnosťou, že evanjeliá termín *naos* používajú výlučne na samotné centrum celého chrámového komplexu, ktorým bola *svätyňa*.

V Mt 23,35 čítame tieto slová: „...aby na vás padla všetka spravodlivá krv, vyliata na zemi, počnúc krvou spravodlivého Ábela až po krv Zachariáša, Barachiášovho syna, ktorého ste zabili medzi chrámom a oltárom (*metaxy tou naou kai tou thysiasteriou*).“ V tomto prípade termín *naos* celkom jednoznačne označuje svätyňu, pred ktorou stál oltár na prinášanie zápalných obiet.

Výraz *naos* sa používa aj na začiatku Evanjelia podľa Lukáša pri opise zvestovania Jána Krstiteľa. „Podľa zvyku kňazského úradu lósom mu pripadlo vojsť do Pánovho chrámu (*eis ton naon tou kyriou*) a priniesť kadidlovú obetu.“ (Lk 1,9) Kadidlový oltár sa nachádzal v prostrednej časti svätyne, kde bol aj stôl predkladaných chlebov a sedemramenný svietnik.

Napokon pri rozprávaní o Ježišovej smrti čítame: „A hľa, chrámová opona (*to katapetasma tou naou*) sa roztrhla vo dvoje odvrchu až dospelku.“ (Mt 27,51; porov. aj Mk 15,38; Lk 23,45). Opona oddeľovala Svätyňu svätých

od Svätyne. Vstúpiť do Svätyne svätých mohol iba veľkňaz, a to jedenkrát do roka na Deň Zmierenia (porov. Lv 16,2).

Ďalej máme známy Ježišov výrok ohľadom prísahy: „A kto prisahá na chrám (en to *nao*), prisahá naň i na toho, ktorý v ňom prebýva.“ (Mt 23,21; porov. Mt 23,16-17). Podľa 1 Kr 8,10-11 pri posviacke chrámu, ktorý dal postaviť Šalamún, „Pánov dom naplnil oblak, takže sa kňazi pre oblak nemohli postaviť do služby, lebo Pánov dom naplnila Pánova sláva.“ Na základe tejto informácie môžeme povedať, že aj Ježišov výrok o prísaha sa nevzťahuje na celú chrámovú plošinu, ale na svätyňu, kde prebývala Pánova sláva a ktorá podľa židovských zvykov slúžila na potvrdenie prísahy.

Termín *naos*, na rozdiel od termínu *hieron*, dostáva duchovný rozmer, ktorý sa naplno rozvinie v Pavlových listoch a predovšetkým v Apokalypse.

Corpus paulinum

Kým termín *hieron* sa v Pavlových listoch vyskytuje jediný raz (1 Kor 9,13), termín *naos* sa vyskytuje 8-krát a má predovšetkým duchovný význam.

1 Kor 3,16-17: „Neviete, že ste Boží chrám (*naos theou*) a že vo vás prebýva Boží Duch? Kto teda Boží chrám (ton *naon* tou theou), toho Boh zničí. Lebo Boží chrám (ho *naos* tou theou) je svätý - a ním ste vy.“

1 Kor 6,19: „A neviete, že vaše telo je chrámom Ducha Svätého (*naos* tou en hymin hagiou pneumatos), ktorý je vo vás, ktorého máte od Boha a že nepatríte sebe?“

2 Kor 6,16: „A ako súvisí Boží chrám (*nao* theou) s modlami?! A vy ste chrám živého Boha (*naos* theou zontos)...“

Ef 2,21: „V ňom celá stavba pospájaná rastie v svätý chrám v Pánovi (eis *naon* hagion en kyrio).“

V evanjeliách sa termín *naos* vzťahuje na svätyňu, ale nadobúda aj duchovný charakter v spojení s Ježišovou obetou na kríži. Pavlove listy

ešte viac zvyrazňujú duchovný rozmer gréckeho termínu, ale aplikujú ho predovšetkým na komunitu veriacich vykúpených Kristom.

Apokalypsa a termín *naos*

Prichádzame k poslednej knihe Nového zákona, ktorá na označenie chrámu používa iba slovo *naos*. Apokalypsa jednoznačne uprednostňuje duchovný význam chrámu. „*Toho, kto zvíťazí, urobím stĺpom v chráme svojho Boha (en to **nao** tou theou mou) a už viac nevyjde von.*“ (Zjv 3,12a).

Meranie chrámu v 11. kapitole je inšpirované starozákonným videním chrámu proroka Ezechiela (Ez 41).

Liturgia opísaná v Knihe zjavenia sa odohráva v nebeskom chráme. „*A v nebi sa otvoril Boží chrám (ho **naos** tou theou) a v jeho chráme (en to **nao** auto) bolo vidieť archu jeho zmluvy.*“ (Zjv 11,19a).

Z nebeského chrámu vychádzajú anjeli, aby vykonali Božie rozhodnutia. „*Potom som videl: V nebi sa otvoril chrám stánku svedectva (ho **naos** tes skenes tou martyriou) a z chrámu vyšli siedmi anjeli, čo majú sedem rán (ek tou **naou**).*“ (Zjv 15,5-6a) V uvedenom verši je chrám stotožnený so Stánkom stretnutia, ktorý dal postaviť Mojžiš na Boží príkaz podľa vzoru, aký videl na vrchu Sinaj (porov. Ex 25-31; presnejšie Ex 26,30). Pre autora Apokalypsy sa tak vzorom nestáva obdobie jeruzalemského chrámu, ale obdobie putovania po púšti, keď Boh sprevádzal izraelský národ mocnými zázrakmi a znameniami a bol prítomný uprostred svojho ľudu v Stánku stretnutia, ktorý bol zhotovený podľa nebeského vzoru.

Vyvrcholenie celej teológie chrámu, ktorú ponúka Apokalypsa, je 21.kapitola. Ide o videnie nového Jeruzalema, ktorý zostupuje z neba od Boha na zem. Verš 21,22 je posledným veršom Nového zákona, ktorý obsahuje zmienku o chráme. Ale na prekvapenie čitateľov, nový Jeruzalem neobsahuje chrám. „*Ale chrám som v ňom nevidel, lebo jeho chrámom je Pán, Boh, Všemohúci a Baránok.*“ Samotný Boh sa stáva miestom prebývania, stáva sa chrámom pre svoj vykúpený ľud.

Termín *hieron* v novozákonných textoch slúži predovšetkým na označenie dvoch skutočností:

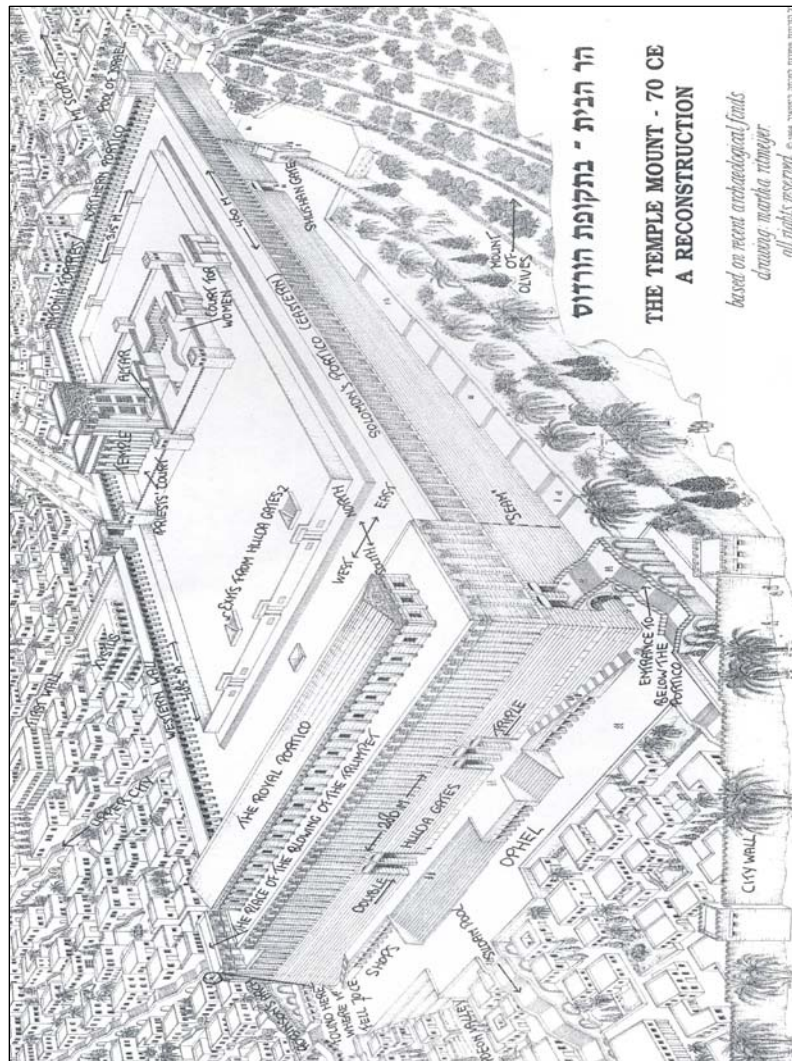
1. Slúži na označenie chrámového komplexu, teda nielen samotného chrámu, ale aj príľahlých budov a nádvorí.
2. Zameriava sa na označenie materiálnej stavby a priestoru, ktorý je vybudovaný pre Boží kult.

Termín *naos* nesie v sebe tieto rozmery:

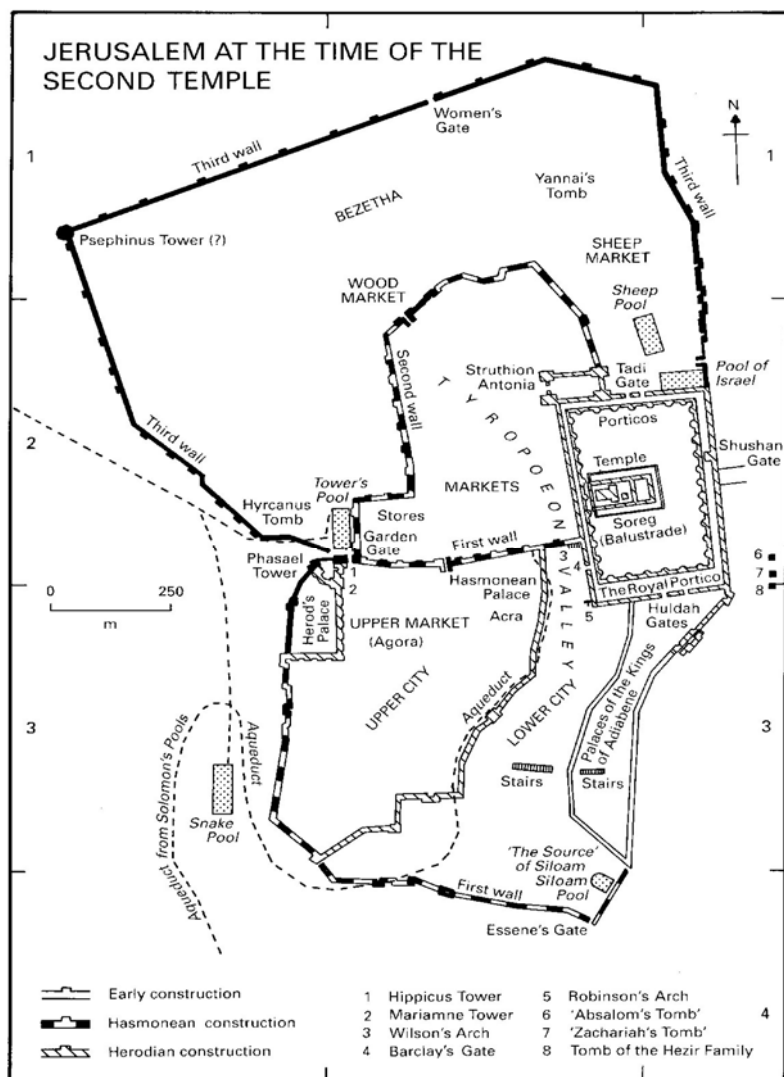
1. Označuje samotné centrum celého chrámového komplexu, ktorým bola svätyňa, teda miesto, kde prebýval Boh.
2. Spirituálny rozmer sa naplno rozvinie najmä v Pavlových listoch, v ktorých sa uplatňuje na komunitu veriacich. Svoj vrchol nachádza v Apokalypse, kde sa Boh stáva chrámom pre svoj vykúpený ľud a sprevádza ho na spôsob starozákonného putovania izraelského národa po púšti.

Snáď stojí za posúdenie, či by nebolo vhodné aj v slovenčine odlíšiť tieto dva grécke termíny. V praxi by to znamenalo, že termín *hieron* by sa prekladal slovenským slovom *chrám* a termín *naos* slovom *svätyňa*. Tento spôsob rozlišovania dvoch gréckych termínov používajú niektoré preklady do moderných jazykov, ako napríklad francúzska *La Bible de Jérusalem*, ktorá odlišuje medzi „temple – chrám“ a „sanctuaire – svätyňa.“

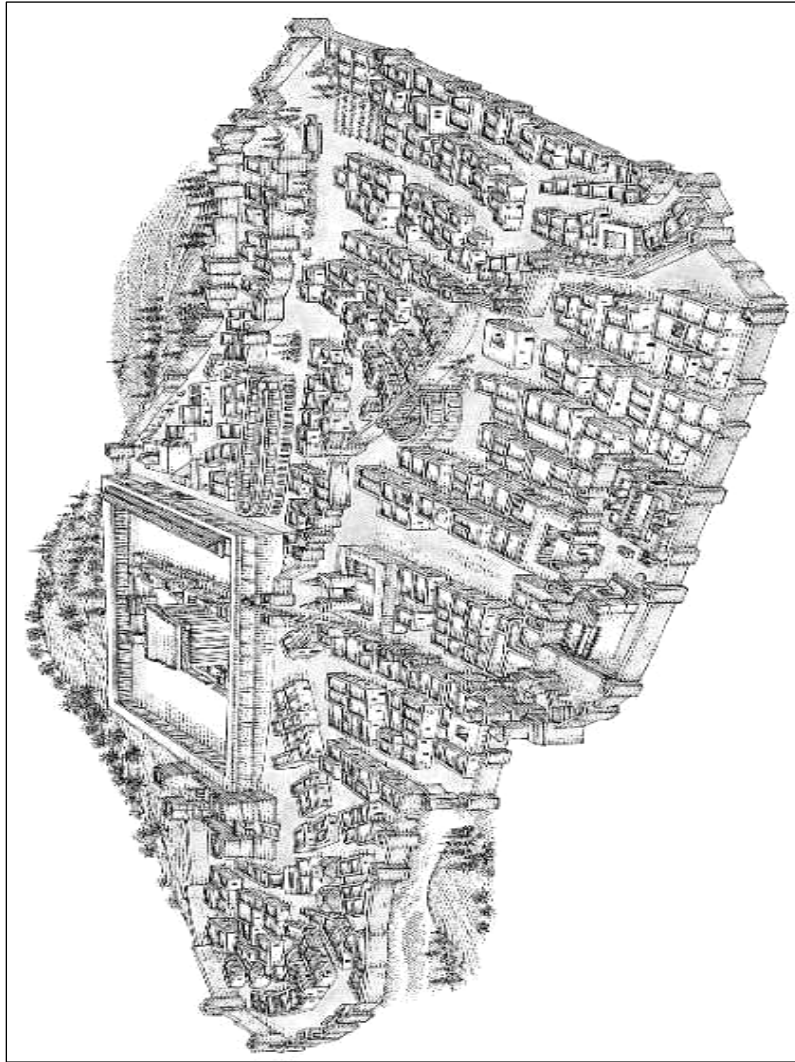
Analýza obidvoch termínov môže napomôcť pri samotnej exegéze textov Nového zákona a môže byť pomôckou pre kazateľov a katechétov.

Rekonštrukcia jeruzalemského tzv. «Druhého chrámu» z čias Ježiša Krista

Plán Jeruzalema v časoch «Druhého chrámu»

Jeruzalem za čias Ježiša Krista

SYNAGÓGA

Novozákonné biblické texty často predstavujú Ježiša v spojení so synagógou. Pri počúvaní evanjeliových správ nám pripadá výraz „*Ježiš vošiel do synagógy*“ natoľko bežný, že sa nad ním ani nezamýšľame. Synagóga však prešla svojim vývojom.

V slovenskom jazyku, ako aj v prípade mnohých ďalších svetových jazykov sa udomácnil výraz *synagóga*.⁵⁷ Výraz pochádza z gréckeho slova *synagoge* a predstavuje prinajmenšom dva rozmary. Tým prvým je význam *zhromaždenie*. Ide teda o duchovný alebo sociologický výraz, ktorým sa označuje *spoločenstvo ľudí*.⁵⁸ Druhým je geografický význam *miesto zhromaždenia*. V tomto prípade sa dôraz kladie na materiálnu stavbu – budovu, v ktorej sa spoločenstvo zhromažďuje.⁵⁹

Jestvuje však ešte aj ďalší výraz na označenie synagógy, ktorým je grécke slovo *proseuche*. *Proseuche* v preklade znamená *modlitba*, čím sa podčiarkuje predovšetkým náboženský rozmer. Výraz zdôrazňuje jednu zo základných funkcií, ktorú plní synagóga do dnešných dní. Je modlitebňou, kde sa zhromažďuje spoločenstvo židovských veriacich, aby Bohu prednášalo svoje prosby.

Možno je na prekvapenie výraz *proseuche* historicky starším označením pre synagógu. Prebiehajú živé diskusie o dôvodoch použitia obidvoch termínov. Podľa niektorých bol výraz *proseuche* používaný v 3. – 1. stor. pred Kr. a od 1. stor. po Kr. bol postupne nahradený výrazom *synagoge*.⁶⁰

⁵⁷ Porov. Štrbák M., *Liturgia eucharistie*, Ružomberok 2005, s. 31.

⁵⁸ Grécke podstatné meno *synagogé* je odvodené od slovesá *synago* – *zhromažďovať*.

⁵⁹ Porov. Thayer J. H., *Thayer's Greek-English Lexicon of the New Testament*, Peabody 2002, heslo: *synagoge*.

⁶⁰ Táto mienka nemá absolútnu platnosť. V meste Tiberias na brehu Galilejského jazera bol objavený nápis z 5. stor. po Kr, kde sa synagóga volá *proseuche*.

Iní hovoria o geografickom rozlišovaní. Výraz *proseuche* sa používal v židovskej diaspore a výraz *synagóge* na izraelskom území.⁶¹

Hoci synagóga je židovská ustanovizeň, obidva výrazy pochádzajú z gréckeho jazyka. To však neznamena, že nemajú svoje hebrejské ekvivalenty. Hebrejské výrazy *kahal* a *eda* grécky preklad hebrejskej Biblie, známy pod menom Septuaginta, prekladá jedným slovom *synagoge*. Označujú sa ním zhromaždenia ľudu po vedení Mojžiša, Jozueho alebo modlitbové zhromaždenia pred stánkom stretnutia a neskôr v jeruzalemskom chráme. Na označenie budovy sa používali predovšetkým tri výrazy: *bet kneset* – dom zhromaždenia, ktorý zodpovedá gréckemu *synagoge*; *bet tefilah* – dom modlitby, ktorý zodpovedá gréckemu *proseuche*; pomenovanie *bet midraš* – dom štúdia sa neskôr stáva označením budovy pripojenej k synagóge, ktorá slúžila na štúdium Biblie a ďalších židovských náboženských textov. Zachoval sa ešte aj aramejský názov *atara kadiša* – sväté miesto.

História synagógy

Hoci židovský Talmud, diela Jozefa Flávia a Filóna z Alexandrie kladú vznik synagógy do čias Mojžiša, jej pôvod je potrebné klásť do neskoršieho obdobia.⁶²

V predexilovom období miestom zhromaždenia boli brány mesta. Pri bránach mesta, kde sa schádzalo väčšie množstvo ľudí, mohol byť uzavretý obchod alebo potvrdený právne záväzný úkon. Abrahám pri mestských bránach odkúpil Efromov pozemok v Makpele, aby v jaskyni, ktorá sa na ňom nachádzala, pochoval svoju manželku Sárú (porov. Gn 23,18). Brána mesta sa stala miestom vykonávania spravodlivosti (porov Dt 16,18; 17,5.8; 21,19 atď.). Bóz pred svedkami pri bránach mesta preberá

⁶¹ Porov. Kaswalder P., *Galilea e Golan. Introduzione storico-archeologica*, akademické skriptá, Jerusalem 2000, s. 24.

⁶² Porov. *Synagogue*. Dostupné na <http://www.newadvent.org/cathen/14379b.htm> zo dňa 21.09.2006.

na seba zodpovednosť postarať sa o Rút (porov. Rút 4,1n.).⁶³ Zdá sa, že v diaspore aj nenáboženské aktivity prebrala práve nová inštitúcia - synagóga a neskôr tieto aktivity boli akceptované aj v synagógach, ktoré vznikli na území vtedajšieho Judska.⁶⁴

Dôvody, ktoré podnietili vznik tejto ustanovizne, je potrebné rozdeliť do niekoľkých historických fáz:

1. V 7. stor. pred Kr. za kráľa Joziáša prebieha centralizácia kultu do Jeruzalema a odstránenie ostatných kultových miest (porov. 2 Kr 23). Tým sa vytvorilo kultové „vákuum“ pre tých, ktorí žili ďaleko od Jeruzalema.
2. V 6. stor. pred Kr. babylonské vojská kráľa Nabuchodonozora zničili Jeruzalem a mnohí boli odvečení do zajatia v Babylone (porov. 2 Kr 25), čo pre nich prinieslo myšlienku vytvoriť „alternatívu“ voči jeruzalemskému chrámu.
3. V 5. stor. pred Kr. sa pod vedením Ezdráša a Nehemiáša konala ceremónia pre navrátilcov z babylonského zajatia, počas ktorej sa čítala celá Tóra (Neh 8). Čítanie Tóry je základom synagogálnej liturgie.⁶⁵ Táto ceremónia pravdepodobne vychádzala z praxe zavedenej počas zajatia v Babylone.
4. V 3. stor. pred Kr. židovské komunity v Egypte vytvorili inštitúcie, ktoré sú predchodcami neskoršej štruktúry a organizácie synagógy.⁶⁶

⁶³ Porov. Trstenský F., *Zmluva v krajine Moab. Exegetická a teologická analýza Dt 29-30*, Krakow 2006, s. 111.

⁶⁴ Porov. Manns F., *Il gudaismo*, Bologna 1995, s. 72-73.

⁶⁵ V Palestíne mali trojročný cyklus so 154-175 odsekmi. V Babylóne jednoročný cyklus s 54 odsekmi. Porov. Štrbák M., *Liturgia eucharistie*, Ružomberok 2005, s. 32.

⁶⁶ Porov. Stern E.(ed.), *The New Encyclopedia of Archaeological Excavations in the Holy Land* (4), New York, London, Toronto, Sydney, Tokyo, Singapore 1993, heslo: *Synagogue*.

Vznik synagógy nie je jednorazový úkon, ale postupný proces ovplyvnený historickými a spoločenskými faktormi, ale z historického hľadiska je potrebné klásť jej vznik do poexilového obdobia.⁶⁷

Najstaršie písomné zmienky

Doteraz najstaršie známe písomné zmienky o synagóge pochádzajú z Egypta. Našlo sa ich niekoľko desiatok. Egypt sa stal dôležitým strediskom židovských komunit v diaspore. Najstarší nápis spomínajúci synagógu sa datuje do rokov 260-241 pred Kr. a má nasledujúci text: „*Pre kráľa Ptolemaja a kráľovnú Bereniku, jeho sestru a jeho manželku a ich deti Židia venujú synagógu.*“⁶⁸ Venovanie označuje synagógu gréckym slovom *proseuche*. Ďalší nápis, ktorý taktiež pochádza z Egypta, ukazuje na skutočnosť, že synagóga slúžila ako miesto azylu. Išlo o právo, ktoré patrilo predovšetkým chrámom.⁶⁹ Nápis sa datuje do rokov 47-31 pred Kr. a má nasledujúci text: „*Na základe príkazov kráľovnej a kráľa, na mieste predchádzajúcej tabuľky ohľadom zasvätenia synagógy, čo bolo zapísané, nech je zapísané znova. Kráľ Ptolemaj Euergetes vyhlasuje synagógu za nedotknuteľnú. Kráľovná a kráľ vydali príkaz.*“⁷⁰

Najstaršie archeologické nálezy

Aj doteraz najstaršie archeologické nálezy pochádzajú z územia mimo vtedajšieho Judska. Boli objavené na ostrove Delos v Egejskom mori medzi Tureckom a Gréckom. Zvyšky synagógy objavil tím archeológov pod vedením Andrého Plassarta v roku 1912. Synagóga mala rozmery 15,5 x 28,15 metrov.

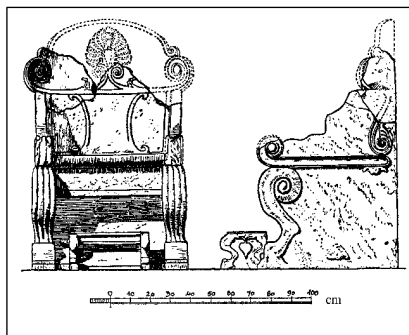
⁶⁷ Porov. Rosik M., *Gesù e il Giudaismo*, Modena 2006, s. 11.

⁶⁸ Porov. Binder D. D., *Second Temple Synagogues*. Dostupné na <http://www.pohick.org/sts/egypt.html> zo dňa 21. 09. 2006.

⁶⁹ Podobné právo nachádzame aj v textoch Starého zákona. Veliteľ Joab utiekol pred Šalamúnom do Pánovho stánku a chytil sa rohov oltára (porov. 1 Kr 2,28-35).

⁷⁰ Porov. Binder D. D., *Second Temple Synagogues*. Dostupné na <http://www.pohick.org/sts/egypt.html> zo dňa 21. 09. 2006.

Synagóga bola postavená v 2. stor. pred Kr. V 1. stor. pred Kr. bola prebudovaná. Na obrázku je zobrazený jej pôdorys. Hlavná hala bola rozdelená na dve časti. V jednej bol objavený „Mojžišov stolec“, ktorý slúžil ako miesto pre predstaveného synagógy.⁷¹

**Mojžišov stolec zo synagógy
na ostrove Delos**

Archeológovia sa domnievajú, že pôvodne išlo o súkromný dom, ktorý bol neskôr prebudovaný na kultové účely. Synagóga mala sklad s cisternou na vodu a vstupné nádvorie. V roku 1980 boli neďaleko synagógy objavené dva samaritánske nápisy, takže sa predpokladá, že synagóga patrila Samaritánom.

Najstaršie synagógy v Judsku

Gamla

Archeologická lokalita Gamla sa nachádza na ostrom zráze Golanských výšin. Do histórie vstúpila Gamla vďaka svojmu boju proti rímskym vojskám v roku 67 po Kr., keď až po sedemmesačnom silnom odpore padla do rúk Rimanov. Podľa Jozefa Flávia všetci obyvatelia boli zabíjaní (9000

Ruiny synagógy v Gamle

⁷¹ Pre náčrt obrázkov porov. Binder D. D., *Second Temple Synagogues* dostupné na <http://www.pohick.org/sts/delos.html> zo dňa 22.09. 2006.

osôb), iba dve ženy sa zachránili.⁷²

Gamla bola identifikovaná v roku 1968 a archeologický výskum viedol S. Gutman, ktorý odkryl aj synagógu. Mala obdĺžnikový tvar s rozmermi 25,5 x 17 metrov. Rimania ju zničili pri obliehaní mesta. Vedľa synagógy bola identifikovaná *mikve* – miestnosť na obradné očisťovanie. Mala rozmery 4 x 4,5 metrov. Voda do *mikve* prichádzala cez vodný kanál, ktorý zhromažďoval dažďovú vodu pravdepodobne zo strechy synagógy.⁷³

Kafarnaum

Táto archeologická lokalita sa nachádza na brehu Galilejského jazera. Spomína sa aj v novozákonných textoch. Dokonca evanjeliové texty dosvedčujú, že Kafarnaum bolo Ježišovým obľúbeným mestom: „On nastúpil na loďku, preplavil sa na druhý breh a prišiel do *svojho mesta*.“ (Mt 9,1)

Ruiny synagógy v Kafarnaume

Evanjeliá výslovne spomínajú, že v tomto meste stál dom jeho dvoch apoštolov Šimona – Petra a Ondreja: „Len čo vyšli zo synagógy, vošiel s Jánom a Jakubom do Šimonovho a Ondrejovho domu.“ (Mk 1,29) Evanjelisti spomínajú synagógu v Kafarnaume: „Prišli do Kafarnauma. A hneď v sobotu vošiel do synagógy a učil.“ (Mk 1,21)

V roku 1894 tento pozemok kúpili františkáni. Od roku 1968 začal a do dnešných dní stále prebieha systematický archeologický výskum, ktorý na

⁷² Porov. Binder D. D., *Second Temple Synagogues*. Dostupné na <http://www.pohick.org/sts/gamla.html> zo dňa 21. 09. 2006.

⁷³ Porov. Stern E. (ed.), *The New Encyclopedia of Archaeological Excavations in the Holy Land* (2), New York, London, Toronto, Sydney, Tokyo, Singapore 1993, heslo: *Gamala*.

začiatku viedol františkán V. Corbo so svojím spolupracovníkom S. Loffredom. Po smrti Corba (1991), ktorý je v Kafarnaume aj pochovaný, Loffreda pokračuje ďalej vo výskume.

V súčasnosti Kafarnaum charakterizujú dve významné archeologické miesta - Petrov dom a synagóga. Našu pozornosť zameriame, samozrejme, na synagógu. Dnes viditeľná synagóga pochádza zo 4. stor. po Kr. Má štyri časti: modlitbovú miestnosť, nádvorie, balkón a malú miestnosť. Modlitbová miestnosť má obdĺžnikový tvar s rozmermi 23 x 17,28 metrov.⁷⁴

Kvôli bielym kameňom, z ktorých bola synagóga postavená, dostala označenie „biela synagóga.“

Archeologické vykopávky ukázali, že „biela synagóga“ je postavená na umelo vytvorenom obdĺžnikovom základe. Archeológovia sa domnievajú, že ide o pozostatky synagógy z 1. stor. po Kr., teda synagógy, ktorú spomínajú evanjeliové texty. Kvôli tmavej farbe kameňov, z ktorých bola postavená, dostala pomenovanie „tmavá synagóga.“ Môžeme sa domnievať, že židovská komunita žijúca v Kafarnaume v 4. stor. po Kr. vybrala na stavbu svojej synagógy miesto, na ktorom predtým stála synagóga z 1. stor. po Kr.

Masada

Pevnosť Masada sa nachádza na vrchole osamelého vrchu vysokého 400 metrov nad úrovňou neďalekého Mŕtveho mora. Vrchná plošina má rozmery približne 600 x 300 metrov. Nachádzal sa tu palác kráľa Herodesa, ktorý ho nechal vybudovať v rokoch 37-31 pred Kr. Masada sa do histórie zapísala ako útočisko vzbúrencov počas prvej židovskej vzbury (66-70 po Kr.). Po dobytí Jeruzalema sa na tomto vrchu

⁷⁴ Porov. *Capharnaum. The Town od Jesus*. Dostupné na http://198.62.75.5/www1/ofm/sites/TScpmenu_It.html zo dňa 22. 09. 2006.

Zvyšky pevnosti
na vrchu Masada

zabarikádovali vzbúrenci a dokázali vzdorovať vojskám Rimanov až do roku 73 po Kr.

Archeologický výskum viedol v rokoch 1963-65 izraelský archeológ Y. Yadin. Identifikoval aj synagógu, ktorej vznik sa datuje do polovice 1. stor. po Kr.

Synagóga mala rozmery 12,5 x 10,5 metrov a stála na severozápadnej strane vrchu. Mala obdĺžnikový tvar.⁷⁵ Podľa názoru archeológov miestnosť za čias Herodesa Veľkého slúžila ako stajňa pre kone. Vzbúrenci ju prestavali na synagógu a pridali kamenné schody, ktoré slúžili ako lavice. Do miestnosti vošlo až 250 osôb.⁷⁶

Herodium

Herodium leží asi 12 km južne od Jeruzalema. Ide o pevnosť postavenú na vrchu vysokom 758 metrov nad úrovňou mora.

Už názov prezrádza, že pevnosť dal postaviť Herodes Veľký niekedy medzi rokmi 29-24 pred Kr. Miesto slúžilo ako pevnosť a Herodesov pamätník.

Zrúcaniny pevnosti Herodium

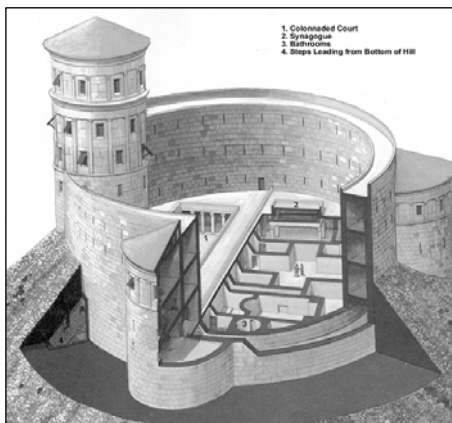
⁷⁵ Pre náčrt pôdorysu porov. Binder D. D., *Second Temple Synagogues* dostupné na <http://www.pohick.org/sts/masada.html> zo dňa 22.09. 2006.

⁷⁶ Porov. Stern E.(ed.), *The New Encyclopedia of Archaeological Excavations in the Holy Land* (3), New York, London, Toronto, Sydney, Tokyo, Singapore 1993, heslo: *Masada*.

Jozef Flávius uvádza, že po svojej smrti v Jerichu bol Herodes pochovaný práve v tejto pevnosti, avšak jeho hrobka sa nikdy nenašla.⁷⁷ Pevnosť slúžila ako útočisko vzbúrencov počas prvej (66-70 po Kr.) aj druhej židovskej vzbury (132-135 po Kr.).

Systematické vykopávky viedli františkáni z biblickej inštitúcie Studium Biblicum Franciscanum v rokoch 1962-

1967 pod vedením už spomínaného V. Corba. Synagóga mala obdĺžnikový tvar s rozmermi 15,15 x 10,6 metrov.⁷⁸ Za čias Herodesa miestnosť slúžila ako jedáleň. Neskôr bola prebudovaná na synagógu, pravdepodobne počas prvej židovskej vzbury. Spolu so synagógami v Gamle, Kafarname a Masade patrí medzi najstaršie synagógy na území Judska postavené v druhej polovici 1. stor. po Kr.

Rekonštrukcia Herodesovho paláca v Herodium

Jericho

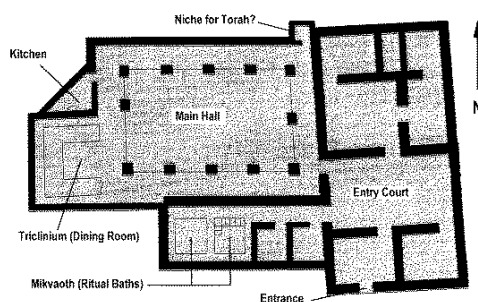
V roku 1998 bola v blízkosti Jericha objavená pravdepodobne najstaršia synagóga na území vtedajšieho Judska.

Archeológovia ju odkryli v komplexe ruín Herodesovho paláca a datuje sa do rokov 75-50 pred Kr.⁷⁹ Bola zničená v roku 31 pred Kr. v dôsledku zemetrasenia. Celý komplex má rozmery 28 x 20 metrov (na

⁷⁷ Porov. Stern E. (ed.), *The New Encyclopedia of Archaeological Excavations in the Holy Land* (3), New York, London, Toronto, Sydney, Tokyo, Singapore 1993, heslo: Herodium.

⁷⁸ Pre náčrt pôdorysu porov. Binder D. D., *Second Temple Synagogues* dostupné na <http://www.pohick.org/sts/herodium.html> zo dňa 22.09. 2006.

⁷⁹ Porov. *Oldest Synagogue Excavated*. Dostupné na <http://www.isjm.org/jhr/IIInos1-2/oldestsynagogue.htm> zo dňa 22.09. 2006.

Pôdorys synagógy v Jerichu

obrázku). Samotná modlitebňa má obdĺžnikový tvar s rozmermi 17 x 11 metrov.⁸⁰ Synagogálny komplex bol budovaný v troch fázach. V prvej fáze boli postavené okolité miestnosti, v druhej bola postavená modlitbová miestnosť a mikve, v tretej

jedáleň a kuchyňa. Vidíme, že už v tomto období išlo o komplex miestností, nielen o modlitebňu, čo potvrdzuje, že synagóga svojím významom napĺňala aj sociálne a kultúrne úlohy.

Architektúra synagóg

V súčasnosti sa všeobecne akceptujú tri základné typy starovekých synagóg. Najstarším je *bazilikálny typ*, ktorý sa datuje do obdobia 1. – 3. stor. po Kr. Svoju štruktúru prebral z grécko-rímskych svetských stavieb. Často boli na čelnej strane synagógy aj hlavné vchody a fasáda bola otočená smerom na Jeruzalem. Modlitebná miestnosť mala obdĺžnikový tvar a bola rozdelená dvoma radmi stĺpov, ktoré celý priestor delili na centrálnu loď a dve laterálne – bočné lode. Po troch stranách stien boli vytesané stupne, ktoré slúžili na sedenie. Keď sa zhromaždenie modlilo, bolo obrátené smerom k Jeruzalemu. Veriaci mali pred sebou schránku, v ktorej boli uložené zvitky Tóry, ktorá sa volá *aron kodeš* – *posvätná schránka* a vyvýšené miesto, kde stáli alebo sedeli predstavení synagógy. Toto vyvýšené miesto sa volalo *bema*. Zdá sa, že v tomto type synagógy posvätná schránka nemala svoje stále miesto, ale Sväté spisy boli

⁸⁰ Pre náčrt pôdorysu porov. Binder D. D., *Second Temple Synagogues*. Dostupné na <http://www.pohick.org/sts/jericho.html> zo dňa 22.09. 2006.

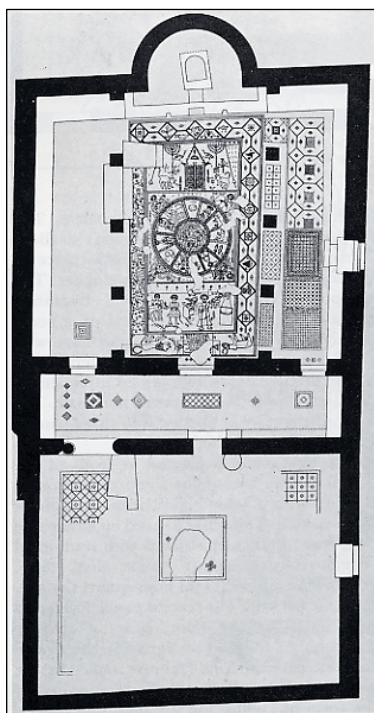
z miestnosti na ich uloženie prinášané v sprievode počas liturgie. Keďže mnohé synagógy objavené na území Galiley boli postavené v bazilikálnom type, niekedy sa označuje aj ako *Galilejský typ*. Charakteristickým predstaviteľom tohto typu je synagóga v Kafarnaume. Aj keď „biela synagóga“ pochádza až zo 4. stor. po Kr, bola postavená v bazilikálnom štýle.

Druhým typom je *prechodný typ*, ktorý je v odbornej literatúre známy pod anglickým označením *broadroom*. Datuje sa do obdobia 3. - 4. stor. po Kr. Taktiež išlo o obdĺžnikový pôdorys, ale vstup do synagógy sa na rozdiel od *bazilikálneho typu* nachádzal na dlhšej strane. Oproti vchodu na opačnej dlhej strane bol vytvorený priestor alebo malá apsida na uloženie Tóry. Charakteristickým predstaviteľom tohto typu je synagóga v hornej Galilei v Kirbet Šema, postavená po roku 306 po Kr.⁸¹ Synagóga mala dve fázy. Prvá pochádzala z 3. stor. po Kr. a bola zničená zemetrasením v roku 306 po Kr. Krátko na to bola postavená na tom istom mieste druhá synagóga, ktorú však postretol rovnaký osud. Zničilo ju zemetrasenie v roku 419 po Kr. Synagóga v Kirbet Šema patrí medzi typických predstaviteľom *prechodného typu* – „*broadroom*.“ Na severnej strane sa nachádzal vstup do synagógy. Na južnej strane orientovanej na Jeruzalem sa nachádzalo pódium – *bema*. Na východnej strane bola miestnosť, ktorej funkcia nie je objasnená. Pravdepodobne slúžila na uskladnenie opotrebovaných zvitkov a ďalších predmetov. Niektorí sa domnievajú, že sa tam uskladňovali právne dokumenty spoločenstva.⁸²

Tretím je *apsidálny typ* synagógy, ktorý je niekedy označovaný ako *byzantský typ*. Datuje sa do 4. – 6. stor. po Kr. Vstup do synagógy bol na opačnej strane voči Jeruzalemu a na strane, ktorá bola orientovaná na Jeruzalem, bola vytvorená apsida.

⁸¹ Stern E. (ed.), Pre náčrt synagógy v Kirbet Šema porov. *The New Encyclopedia of Archaeological Excavations in the Holy Land* (3), New York, London, Toronto, Sydney, Tokyo, Singapore 1993, heslo: *Shema, Khirbet*.

⁸² Porov. Stern E. (ed.), *The New Encyclopedia of Archaeological Excavations in the Holy Land* (3), New York, London, Toronto, Sydney, Tokyo, Singapore 1993, heslo: *Shema, Khirbet*.

Pôdorys synagógy v Bet Alfa

V nej bola umiestnená pevne vytvorená *bema* a schránka s Tórou. Tento typ sa vyznačuje bohatou mozaikovou výzdobou a nápismi. Charakteristickým predstaviteľom tohto typu je synagóga v Bet Alfa zo 6. stor. po Kr. Synagóga v Bet Alfa má rozmery 27,7 x 14,2 metrov. Pozostáva z nádvorcia (atrium), vestibulu (nartex) a samotnej modlitebne, ktorá je dvoma radmi stĺpov rozdelená na hlavnú a dve laterálne lode.⁸³ Stavba je zakončená apsidou, ktorá je orientovaná smerom na Jeruzalem. Celá modlitbová časť je pokrytá mozaikami, o ktorých si bližšie povieme v nasledujúcej časti. V apside bolo miesto na posvätnú schránku – *aron kodeš* a vyvýšené miesto – *bema*. Pod dlažbou apsidy sa našli zvyšky *genizy* – miesta na odkladanie opotrebovaných posvätných textov.

Apsidálny typ predstavuje vrcholnú fázu vo vývoji starobylých synagóg.

Umenie starobylých synagóg

Jeruzalemský chrám predstavoval pre synagógu model nielen pre liturgiu, ale aj umenie. Židovské náboženstvo bolo v otázke umeleckej výzdoby veľmi prísne. „*Neurobíš si modlu ani nijakú podobu toho, čo je hore*

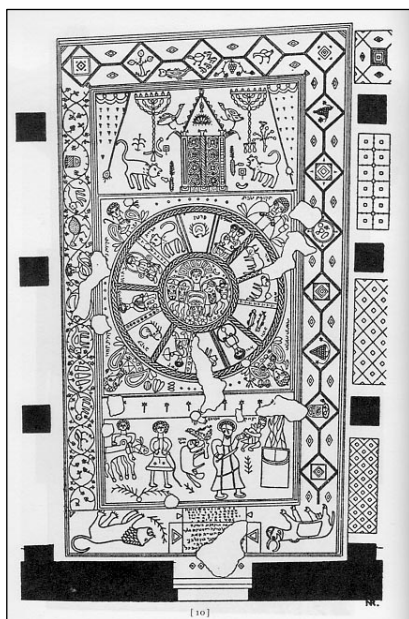
⁸³ Pôdorys synagógy porov. Stern E. (ed.), *The New Encyclopedia of Archaeological Excavations in the Holy Land (I)*, New York, London, Toronto, Sydney, Tokyo, Singapore 1993, heslo: *Beth Alpha*.

na nebi, dolu na zemi alebo vo vode pod zemou!“ (Ex 20,4) Židovské náboženstvo zakazovalo figurálne umenie – zobrazovanie osôb alebo zvierat, čo sa prejavovalo aj vo výzdobe synagóg. Hlavným spôsobom výzdoby bolo používanie geometrických a rastlinných motívov.

Po zničení jeruzalemského chrámu neustály kontakt s grécko-rímskou kultúrou priniesol aj zmenu v prístupe k umeniu. Zmena sa prejavila už v 2. - 3. stor. po Kr., keď sa začalo v umení používať zobrazovanie židovských symbolov používaných počas synagogálnej liturgie: židovský svietnik - *menora*; baraní roh - *šofar*; zväzok rôznych druhov rastlín - *lulav* atď. V 3. - 4. stor. po Kr. sa objavuje figurálne umenie, zobrazovanie ľudských postáv, dokonca pohanských motívov (zverokruh, Helios).

Príkladom zmeneného prístupu k umeniu je mozaiková výzdoba v už spomenutej synagóge v Bet Alfa.

Mozaika sa nachádza v centrálnej hlavnej lodi a je rozdelená do troch častí.⁸⁴ V hornej časti sú zobrazené židovské kultové a náboženské predmety: *aron kodeš* – *posvätná schránka*, nad ktorou sa nachádza večné svetlo, dva sedemramenné svietniky, levy, vtáky, baraní roh, lopatky na incenz a po oboch stranách je zobrazený záves – *parochet*.

**Mozaiková výzdoba podlahy
v synagóge v Bet Alfa**

⁸⁴ Náčrt obrázku je dostupný na <http://ccat.sas.upenn.edu/rs/2/Judaism/bethalpha.html> zo dňa 24. 09. 2006.

V strednej časti je zobrazený Helios – boh slnka v záprahu štyroch koní, okolo ktorého sú hviezdy a Mesiach. Helios je obkolesený dvanástimi znameniami zverokruhu s hebrejskými názvami mesiachov. V rohoch sú zobrazené okrídlené postavy žien, ktoré predstavujú štyri ročné obdobia. Ku každej postave je priradené príslušné meno: *Nisan* – jar; *Tamuz* – leto; *Tišri* – jeseň; *Tebet* – zima.

Práve stredná časť spôsobila najväčšiu diskusiu. Prečo nachádzame pohanské motívy v židovskej synagóge? Odpoveď je potrebné hľadať v sociálnom kontexte miestnych židovských spoločenstiev. Dochádzalo ku „kopírovaniu“ motívov typických pre pohanské chrámy, ktoré boli „sakralizované“ pre synagógu, čím získali úplne nový význam. Podobný vývoj je možné sledovať aj v kresťanskom umení. Zverokruh bol bežným dekoračným prvkom súkromných budov aj verejných inštitúcií v grécko-rímskom svete. Svojím umiestnením v synagóge získal novú interpretáciu. Zverokruh zobrazuje ľudský čas, ktorý patrí Bohu. Boh je pánom dejín a stvorenia. Niektorí archeológovia sa domnievajú, že zverokruh bol používaný ako istý druh liturgického kalendára.⁸⁵

V dolnej časti mozaiky je zobrazená udalosť z Knihy Genezis 22. kapitola – obetovanie Izáka. Ide o motív, ktorý sa stal veľmi obľúbeným v židovskom umení synagóg. Obetovanie Izáka je symbolom samotného izraelského národa. Židovský národ bol často obetovaný na oltári dejín, ale Boh ho vždy zázračne zachránil.⁸⁶

**Obetovanie Izáka
na podlahovej mozaike v Bet Alfa**

⁸⁵ Porov. Kaswalder P., *Galilea e Golan. Introduzione storico-archeologica*, akademické skriptá, Jerusalem 2000, s. 35.

⁸⁶ Porov. Kaswalder P., *Galilea e Golan. Introduzione storico-archeologica*, akademické skriptá, Jerusalem 2000, s. 35.

Synagóga v Dura – Europos

Mesto Dura Europos v dnešnej Sýrii bolo založené okolo roku 300 pred Kr. V roku 165 po Kr. mesto dobyli Rimania, ktorí ho využívali ako hraničné vojenské mesto. Počas vojen medzi Rimanmi a miestnymi kmeňmi mesto zničili v roku 256 po Kr.⁸⁷

V roku 1932 tu archeológovia objavili bohato zdobenú synagógu, ktorá je považovaná za doteraz najstaršiu zachovalú synagógu. Išlo pôvodne o súkromný dom, ktorý bol prebudovaný na synagógu niekedy v roku 245 po Kr. a boli pridané ďalšie

Freska Mojžiša pri odchode z Egypta
v Dura Europos

miestnosti. Schránka so Svätými spismi bola umiestnená v západnej stene orientovanej na Jeruzalem. Zachovali sa bohato zdobené fresky z výjavmi udalostí zo Starého zákona, ktoré sa na základe zachovaných nápisov datujú do roku 244 po Kr. Zachovalo sa 28 panelov, na ktorých je zobrazených 58 biblických scén. Panely sú zoradené do troch radov. Horný a dolný okraj panelov je zdobený ornamentmi. Na obrazoch sú zobrazené najdôležitejšie postavy a udalosti z biblických dejín.

Postavy predstavujúce jednotlivé biblické scény sú oblečené v rímskych tógach a zobrazené v postojoch typických pre grécko-rímske umenie. To nás nemôže prekvapovať, keďže väčšina obyvateľstva bola rímskym obyvateľstvom. Na spôsob rímskych cisárov je napríklad zobrazený Mojžiš v scéne vyslobodenia z Egypta. Má na sebe bielu tógu

⁸⁷ Porov. Stephanos M., *The Jewish Community at Dura-Europos. Portrait of a People*. Dostupné na <http://www.janus.umd.edu/May2001/Stephanos/Dura-Europos.doc> zo dňa 24. 09. 2006.

a purpurový pás, čo bolo rímskym znakom moci. Používanie pohanských motívov však neznamená preberanie pohanského náboženstva, ale práve jeho odmietnutie. Na obrazoch nájdeme obnažené postavy, za pomoci ktorých autor zdôrazňuje, že ide o postavy nežidovského pôvodu. Fresky mali dekoratívny, ale aj pedagogický význam pre nevzdelanú časť židovskej komunity.

Existencia synagógy dosvedčuje, že židovská komunita si aj v nábožensky zmiešanom prostredí zachovala vlastnú identitu.

Synagóga a jeruzalemský chrám

V roku 70 po Kr. rímske vojská zničili jeruzalemský chrám. V istej miere niektoré jeho funkcie prebrala synagóga, ale nie úplne. Jeruzalemský chrám bol jediným miestom na prinášanie obiet a to zostalo aj po jeho zničení.⁸⁸ Službu v chráme mohli vykonávať iba príslušníci kmeňa Lévi. V protiklade s tým sa synagóga stala „laickou ustanovizňou,“ ktorej vedenie bolo otvorené všetkým. Synagógy jestvovali už počas existencie jeruzalemského chrámu, preto sa nedá povedať, že by boli jeho náhradou. V roku 1914 francúzsky archeológ Raymund Weill v jednej cisterne južne od jeruzalemského chrámu objavil grécky nápis: *„Teodotus, syna Vettenosa, kňaza a predstaveného synagógy, syna predstaveného synagógy a vnuk predstaveného synagógy, postavil synagógu na čítanie Tóry a štúdium prikázaní a ubytovňu s izbami a vodou, aby poskytoval potreby pre pútnikov z cudziny, ako určili jeho otcovia, starší a Simonides.“*⁸⁹

Znamená to, že synagóga v Jeruzaleme slúžila ako miesto štúdia Pánovho zákona, pričom chrám bol miestom kultu. Preto sa domnievam,

⁸⁸ Podľa Jozefa Flávia posledná obeta sa v jeruzalemskom chráme konala iba jeden mesiac predtým, než ho Rímania zničili. Porov. Štrbák M., *Liturgia eucharistie*, Ružomberok 2005, s. 31.

⁸⁹ Porov. Fine S., *Did the Synagogue Replace the Temple?* Dostupné na <http://members.bib-arch.org/nph-proxy.pl/000000A/http/www.basarchive.org/bswbSearch.asp=3fPubID=3dBSBR&Volume=3d12&Issue=3d2&ArticleID=3d6&UserID=3d0&> zo dňa 25. 09. 2006.

že prvé synagógy na území vtedajšieho Judska neslúžili ako modlitebne, ale ako *Bet midraš* – domy štúdiá. Po zničení chrámu judaizmus obrátil svoju pozornosť na štúdium Tóry a tým sa zvýšila prestíž synagóg. Na území židovských diaspor sa táto prestíž zvýšila už počas existencie chrámu. Synagóga sa stala nielen miestom čítania Tóry, ale aj miestom modlitby. Môžeme povedať, že posvätná schránka – *aron kodeš*, v ktorej boli uložené posvätné Spisy, pripomínali archu zmluvy v jeruzalemskom chráme a záclona – *parochet*, ktorá zakrývala posvätnú schránku, symbolizovala oponu Svätyne svätých, kde bola uložená Archa zmluvy.

Synagóga na seba prebrala aj rôzne sociálne a kultúrne aktivity. Stala sa miestom, kde sa prežívali náboženské sviatky (Veľká noc, Sviatok týždňov a stánkov), ktoré sa predtým slávili v jeruzalemskom chráme. Stala sa miestom uvedenia chlapca do dospelosti *bar micva*, keď prvýkrát čítal Tóru. V synagóge boli vykonávané niektoré právne úkony a boli tam uložené dokumenty. Postupne sa synagóga zmenila na komplex budov určených na modlitbu a štúdium Tóry, školy na vzdelávanie, miesta na stretnutie a miestnosti na ubytovanie pútnikov.

Synagogálna liturgia

Zodpovedným za synagógu bol *arcisynagóg*. Napríklad v Mk 5,22 je týmto titulom označený Jairus. On mal na starosti organizáciu liturgie, vyberal lektorov spomedzi mužov a tých, ktorí intonovali modlitby. V tomto vypomáhal aj *hazan* (porov. Lk 4,20), ktorý podával lektorovi zvitky a viedol modlitbu. Oznamoval aj začiatok soboty zvukom šofaru.

Liturgia v synagóge pozostávala z piatich častí:

1. **Recitovanie Šema.** Išlo o texty z Dt 6,4-9; 11,13-21 a Nm 15,37-41, ktoré otvárali a uzatvárali rannú a večernú liturgiu. Názov modlitby pochádza z úvodného hebrejského slova Šema – počuj! „*Počuj, Izrael, Pán je náš Boh, Pán jediný!*“ (Dt 6,4) Šema je vyznaním viery, ktoré sprevádza Žida od útleho veku až po hrob.

Šema bolo vybrané spomedzi 4875 veršov Pentateucha, aby bolo znamením, podľa ktorého je možné poznať Izrael v každej dobe.⁹⁰

2. **Recitovanie modlitby** „šemone esre“, čo v preklade znamená „osemnásť“, lebo išlo o osemnásť požehnaní a prosieb. Podľa rabínskej tradície ich počet pochádza zo žalmu 29, v ktorom sa Božie meno spomína práve osemnásťkrát.
3. **Čítanie Tóry** (Pentateucha), ktorá bola rozdelená na 54 častí – *parašot*. Jedna *pasáž-paraša* sa čítala týždeň vždy ráno v pondelok, štvrtok a sobotu. Každá časť mala svoj názov podľa slova, ktorým začínala. Prvá sa volala *berešit* – *na počiatku* a posledná *vezot ha-beracha* – *a toto je požehnanie*. Čítanie Tóry sa uskutočňovalo v hebrejčine a potom bol verš po verši prekladaný do aramejčiny prostredníctvom oficiálnej osoby, ktorá sa volala *meturgeman*.
4. **Čítanie z prorockých textov** (porov. Lk 4 a Sk 13,15), ktoré je taktiež rozdelené na časti nazývané *haftara*. Výber nie je náhodný, ale vo vzťahu k príslušnej časti Tóry.
5. **Vysvetlenie Písma**, ktoré sa nazýva *deraša*. Zdá sa, že ktokoľvek zo zhromaždených mužov mohol byť vyzvaný, aby povedal nejaké povzbudivé slová: „Po čítaní zo Zákona a Prorokov im predstavení synagógy odkázali: „Bratia, ak máte nejaké povzbudivé slovo pre ľud, hovorte!“ (Sk 13,5) *Deraša* mala za cieľ aktualizovať vybrané úryvky Biblie. Kazateľ sa často usiloval prepojiť text z Tóry a z prorockých textov prostredníctvom niekoľkých veršov zo žalmov alebo zvyšných spisov. Tieto verše sa nazývali *petichtot*, čo v hebrejčine znamená *otvárať*, lebo pomáhali otvárať zmysel biblického textu. Týmto spôsobom sa uskutočňovala jednota troch častí, na ktoré sa delí hebrejská Biblia: Tóra, Proroci a Spisy.⁹¹

⁹⁰ Porov. Sante di C., *Židovská modlitba*, Praha 1995, s. 55.

⁹¹ Porov. Sante di C., *Židovská modlitba*, Praha 1995, s. 118-119.

Minimálny počet účastníkov synagogálnej liturgie bolo desať mužov, ktorí sa po obrade *bar micva* stali plnoprávnymi členmi spoločenstva.

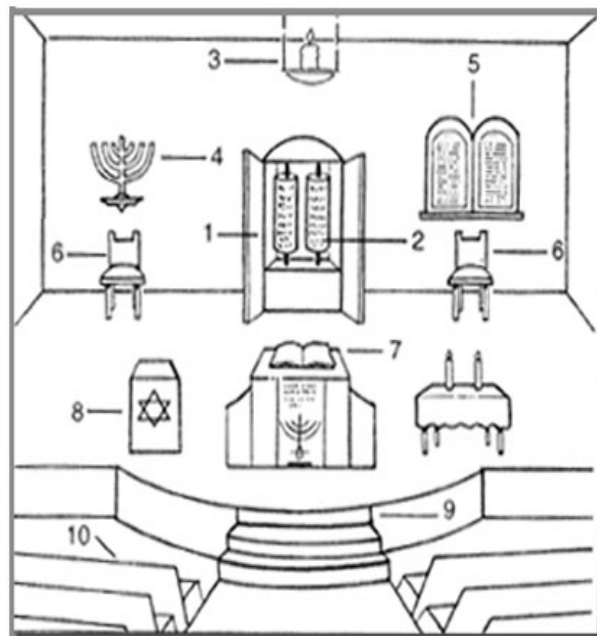
Postavenie žien v synagóge

V niektorých novodobých, predovšetkým ortodoxných synagógach sa ženy a muži nemodlia spoločne. Pre ženy a dievčatá je určené osobitné miesto na prízemí alebo na balkóne. Toto oddelené miesto sa v hebrejčine nazýva *ezrat našim*. V jeruzalemskom chráme jestvovalo Nádvorie žien, z ktorého do ďalšej časti chrámu (Nádvorie Izraela) mohli vstúpiť už iba muži. Otázka znie, či rovnaké pravidlá platili aj pri organizácii náboženského života v synagóge v staroveku.

Archeológovia nenašli zvyšky oddelených priestorov, a preto sa domnievajú, že v starobyľých synagógach obidve pohlavia boli spolu počas synagogálnej liturgie.⁹² Isté potvrdenia tejto domnienky nachádzame už v novozákonných textoch: „V sobotu sme vyšli za bránu k rieke, lebo sme predpokladali, že sa tam modlia. Sadli sme si a hovorili so ženami, čo sa tam zišli.“ (Sk 16,13) „A niektorí z nich uverili a pripojili sa k Pavlovi a Sílase, aj veľké množstvo nábožných Grékov a nemálo vznešených žien.“ (Sk 17,4)

Hoci sa našli zvyšky schodov, ktoré v synagógach zo 4. – 6. stor. po Kr. viedli na balkón, to ešte neznamená, že to bolo oddelené miesto pre ženy. Niektoré starobylé synagógy (napríklad na Masade) mali iba jeden vchod, ktorým nevyhnutne obidve pohlavia museli vstúpiť. Zdá sa však, že žena na oficiálnom zhromaždení v synagóge nečítala Tóru. Potvrdzujú to aj slová svätého Pavla, ktorý vychádzal zo židovského zvyku: „Ženy nech na zhromaždeniach mlčia. Nedovoľuje sa im hovoriť, ale nech sú podriadené, ako hovorí aj zákon. Ak sa chcú niečo naučiť, nech sa doma opýtajú svojich mužov, lebo sa nesluší, aby žena hovorila na zhromaždení.“

⁹² Porov. Safrai S., *The Place of Women in First-century Synagogues*. Dostupné na <http://www.jerusalemerspective.com/Default.aspx?tabid=27&ArticleID=1905#article22> zo dňa 25. 09. 2006.

SúčasnÉ vybavenie synagógy

1. Aron kodeš; 2. Tóra; 3. večné svetlo; 4. menorá; 5. Desatoro;
 6. miesto pre rabína a speváka; 7. miesto, odkiaľ sa číta Tóra a spieva;
 8. miesto, odkiaľ rabín hovorí; 9. Bema – pódium; 10. sedadlá

SOCIÁLNA SITUÁCIA

Postavenie ženy

V časoch Ježiša Krista mali ženy nižšie postavenie než muži. Školy boli určené pre chlapcov, nie pre dievčatá. Nepodieľali sa na verejnom živote a pri súdnych procesoch sa svedectvo ženy neuznávalo. V synagógach nemohli čítať Písma alebo viesť modlitbu a mali ženy oddelené miesto od mužov. Išlo alebo o osobitnú miestnosť na prízemí alebo na balkóne.

Na druhej strane to však neznamená, že žena mala menej dôležité úlohy. Dekalóg prikazuje uctievať nielen otca, ale aj matku. Najdôležitejším poslaním ženy v rodine je úloha manželky a matky a udržiavateľky rodiny.

V židovskej tradícii sú tri príkazy, ktoré je žena povinná zachovávať: *nerot, chala, nida*.

Nerot v preklade znamená sviečky. Je to privilegium ženy zapáliť sviečky na začiatku slávania Šabatu alebo sviatku. Zapálenie sviečok znamená oficiálny začiatok posvätného času a zákaz vykonávania takých prác, ktoré by mohli znesvätiť sviatok.

Chala je príkaz oddeliť časť cesta určeného na pečenie chleba. Ide o príkaz z Nm 15:20: „*Venujte pecuň zo svojej prvej múky na podávaciu obeť! Oddelte ju ako podávanie z vášho humna!*“ Chala sú dva navzájom prepletené chleby (podobné pletenke), ktoré manželka pripraví v piatok večer pri začiatku Šabatu a nad ktorými otec prednesie modlitbu požehnania.

Tretí príkaz sa dotýka samotnej ženy. Ide o príkaz nida, čo je obradný kúpeľ po skončení menštruácie a taktiež po narodení dieťaťa. Tóra zakazuje pohlavný styk počas obdobia menštruácie. Aj dátum manželského obradu bol vyberaný starostlivo, aby nekolidoval s

príkazom nida. Pre úplnosť je potrebné spomenúť, že príkaz nida nie je fyzickým kúpeľom, ale len symbolickým – obradným kúpeľom.

V súčasnosti je Židom ten, kto sa narodil židovskej matke alebo konvertoval na židovstvo podľa predpisov tohto náboženstva. V zbožných židovských rodinách je to práve matka, ktorá je zodpovedná za židovského ducha domácnosti.

Berit Milah (Zmluva obriezky)

Zo všetkých židovských prikázaní patrí príkaz o obriezke pravdepodobne medzi najznámejšie medzi ľuďmi. Nájdeme ho v Gn 17,10-14: *„Toto je moja zmluva medzi mnou a vami a medzi tvojím potomstvom po tebe, ktorú zachováte: Nech je obrezaný každý z vás, kto je mužského pohlavia! Obrežete mäso svojej predkožky a bude to znakom zmluvy medzi mnou a vami. Na ôsmy deň nech je obrezaný každý z vás mužského pohlavia z pokolenia na pokolenie, aj (otrok), čo sa ti narodil v dome, i taký, ktorý bol od cudzinca kúpený za peniaze a ktorý nie je tvojím potomstvom. Obrezaný musí byť aj ten, čo sa narodil v tvojom dome, i taký, ktorý bol kúpený za peniaze. Moja zmluva na vašom tele bude zmluvou večnou. Muž, ktorému nebude obrezané mäso predkožky, nech je vylúčený zo svojho ľudu. Porušil moju zmluvu.“* V Lv 12,3 sa uvádza: *„Na ôsmy deň sa obreže jeho predkožka.“* Obriezka sa vykonáva iba na potomkoch mužského pohlavia. Neraz sa chápe iba ako hygienický zákrok. Ale obriezka je predovšetkým fyzickým znakom zmluvy, ktorú Boh uzavrel prostredníctvom Abraháma s celým židovským národom. Deň obriezky je oslavou tohto pokračujúceho zväzku Boha s Izraelom. Ak by otec neobrezal svojho syna, ten bol povinný po dovŕšení dospelosti nechať sa obrezať.

Obriezka sa teda vykonáva na ôsmy deň po narodení. Deň narodenia sa počíta za prvý deň. Napriek posvätnosti soboty, ak pripadne obriezka na tento deň, môže sa vykonať, dokonca aj na Deň zmierenia – *Jom Kipur*. Obriezka je odstránenie predkožky na mužskom pohlavnom orgáne.

Obriezku vykonáva človek na to určený v židovskom spoločenstve, ktorý sa volá *mohel*.⁹³

V Starom zákone proroci využívali obrazným spôsobom obrad obriezky a hovorili o povinnosti obrezať si predkožku srdca. Obriezka je znamením príslušnosti k židovskému národu a podielom na Božích prisľúbeniach daných izraelskému národu.

V období silnej helenizácie mnohí Židia očarení gréckou kultúrou opúšťali predpis o obriezke, dokonca si nechávali vykonať chirurgicky zákrok na zakrytie obriezky. Antiochus Epifanes zakázal obriezku: „Do Jeruzalema a do judských miest poslal kráľ poslov s písomnými rozkazmi, aby sa (ich obyvatelia) spravovali zvykmi, ktoré boli dosiaľ v krajine cudzie, aby sa zrušili v chráme celostné žertvy a zápalné i mokré obety. Soboty a sviatky majú znesvätiť, svätyňu a Bohu zasvätený ľud treba pohaníť. Ba majú nastavať oltáre, háje a modly a obetovať svine a iné nečisté zvieratá. Svojich synov majú nechať bez obriezky, svoje duše poškvŕňovať čímkoľvek nečistým a ohavným, aby tak zabudli na zákon a odstránili všetky ustanovenia. Kto by sa nesprával podľa kráľovho rozkazu, mal zomrieť.“ (1 Mach 1,46-52) Keď sa dostali k moci Hasmoneovci, s prísnosťou zaviedli povinnosť obriezky. Jozef Flávius spomína, že Ján Hyrkán prinútil aj Idumejcov, teda príslušníkov nežidovského národa, k obriezke. „Hyrkán obsadil Doru a Marissu, mestá v Idumei a podrobil si všetkých Idumejčanov a dovolil im ostať v ich krajine pod podmienkou, že sa nechajú obrezať a budú používať zákony Židov“ (Židovské starožitnosti 13, 254). Pri obriezke dieťa drží *sandak*, išlo o úlohu podobnú krstnému otcovi v kresťanstve. Pred obriezku dieťa položia do kresla, ktoré sa volá Eliášovo kreslo.⁹⁴

⁹³ Porov. Manns F., *Il giudaismo*, Bologna 1995, s. 98.

⁹⁴ Porov. Roth C., Wigoder G. (ed.), *The New Standard Jewish Encyclopedia*, Jerusalem 1975, heslo: *Circumcision*.

V súčasnosti sa obriezka vykonáva v nemocnici, v synagóge alebo doma. Dieťa sa pri tomto obrade neuspáva, lebo zväzok s Bohom sa má uzavrieť pri plnom vedomí. Počas obriezky sa prednesie *kiduš* – slávnostné požehnanie nad pohárom vína, ktorým sa potrie pery dieťaťa. Dieťa za chvíľu zaspí. Z pohára sa napije sandak a matka dieťaťa. V ortodoxných rodinách matka nesmie byť prítomná pri obrade, v ostatných židovských rodinách je síce prítomná, ale stojí ďalej. Počas obriezky otec oznámi meno dieťaťa. Po vykonaní obriezky sa recituje táto modlitbu:

*Požehnaný si, Pane Bože náš, Kráľ sveta, ktorý si zasvätil milovaného už v lone matky a vložil si znak príkazu na jeho čelo a označil si jeho potomstvo svätou zmluvou. Preto ako náhradu za to, živý Bože, náš Osud, naša Skala, prikáž, aby bola zachránená pred záhubou milovaná duša, ktorá je v našom tele. S ohľadom na zmluvu, ktorou On označil naše telo. Požehnaný si Ty, Pane, ktorý uzatváraš zmluvu.*⁹⁵

V židovstve sa vykonáva obriezka iba na potomkoch mužského pohlavia. Pri narodení dcéry otec oznámi jej meno v synagóge v prvú sobotu po narodení a tam aj prednesie *kiduš*.⁹⁶

Bar Micva/Bat Micva(syn/dcéra prikázania)

Ide o termín, ktorý sa používa na označenie dieťaťa, ktoré nadobudlo istý vek (bar micva – syn prikázania, bat micva – dcéra prikázania). Dieťa nie je povinné dodržiavať prikázania, aj keď sa rodičom silno odporúča, aby ho viedli od malička k dodržiavaniu Mojžišovho zákona. Vo veku 13 rokov pre chlapcov a 12 rokov pre dievčatá sa aj pre nich stáva povinnosťou dodržiavať prikázania, predovšetkým čistoty. Aj keď nie je k tomu potrebný žiadny obrad, predsa sa pri dosiahnutí uvedeného veku koná rodinná slávnosť. Syn v deň svojho sviatku Bar Micva prvýkrát

⁹⁵ Porov. Pecaric S.(ed.), *Modlitewnik żydowski*, Kraków 2005, s. 184.

⁹⁶ Porov. Spiegel P., *Kdo jsou Židé?*, Brno 2007, s. 29-30.

predčítava Tóru a recituje požehnanie. Bar Micva, samozrejme, neznamená úplnú dospelosť. Ide o vek, ktorý je primeraný pre porozumenie Božích prikázaní. Udalosť Bar alebo Bat Micva býva najčastejšie vložená do sobotných modlitieb v synagóge v prvú sobotu po chlapcových 13. narodeninách. Je ale potrebné povedať, že termín Bar Micva nenachádzame v časoch Ježiša Krista, predsa aj Ježiš vo veku 12 rokov mohol v jeruzalemskom chráme vykonať svoju slávnosť Bar Micva. Samotný výraz sa objavuje až približne v 15. stor. Máme však traktáty Talmudu, ktoré hovoria, že vek 13 rokov u chlapca je vhodný, aby už zachovával prikázania a 13 ročný chlapec je už započítaný do *minjan*, čo je minimálny počet desiatich dospelých Židov mužského pohlavia potrebných na spoločné recitovanie niektorých modlitieb. Po tomto obrade je chlapec povinný zachovávať Jom Kipur, postiť sa

Modlitebné remienky – tefilin

a nosiť modlitebné remienky – tefilin. Ide o dve kožené nádobky, ktoré obsahujú pergamenové zvitky s biblickými textami Ex 13,1-10; 13,11-16; Dt 6,4-9; 11,13-21. Text musí byť napísaný atramentom na pergamene. Nádobky musia byť vyrobené z kože čistého zvieraťa (najčastejšie koza, krava alebo jeleň) a musia byť čiernej farby. Pripevňujú sa na ľavé rameno a na čelo. Ich nosenie vychádza z príkazu: „A nech je to znamením na tvojej ruke a znakom medzi tvojimi očami, aby bol v твоjich ústach Pánov zákon, lebo Pán ťa mocnou rukou vyviedol z Egypta.“ (Ex 13,9.16)

O dôležitosti obradu Bar/Bat Micva hovorí aj Mišna v predpise o platnosti sľubu: „Dievča vo veku 11 rokov - jej sľub je preskúmaný. Dievča vo veku 12 rokov - jej sľub musí byť akceptovaný... Chlapec vo veku 11 rokov - jeho sľub je preskúmaný. Chlapec vo veku 13 rokov - jeho sľub je akceptovaný. Pred týmto vekom, aj keby hovorili: „My vieme, pred kým sme sľubovali, pre ktorého

svätosť sme posväcovali“, ich sľuby nie sú sľubmi a čo posvätili, nie je posvätené. Po tomto veku, aj keby povedali: „Nevieme, pred kým sme sľubovali a pre ktorého svätosť sme posväcovali, “ ich sľub je sľubom a to, čo posvätili, je posvätené.“ (Nid 5,6)

V súčasnosti v ortodoxných židovských komunitách nejestvuje pre dievčatá osobitný obrad. V komunitách, v ktorých sa žena môže stať rabínkou, zvyknú praktizovať aj *Bat micva* rovnako slávnostným spôsobom ako *Bar micva*.⁹⁷

Mladý chlapec počas svojej slávnosti
Bar Micva

Manželstvo

Aj keď v Biblii nie je výslovne predpísaný vek, predpokladá sa, že sobáš sa uzatváral vo veľmi mladom veku.⁹⁸ Neskôr rabíni stanovili minimálny vek 12 rokov pre ženu a 14 rokov pre muža. Preto je pochopiteľné, že v tomto prípade uzavretie manželstva bolo vecou predovšetkým rodičov. Sobáše sa uzatvárali hlavne vo vnútri klanu. Častými boli manželstvá medzi príbuznými, ale priame pokrvné manželstvá boli prísne zakázané: „*Nik sa nesmie priblížiť k pokrvnému, aby s ním telesne obcoval.*“ (Lev 18,6) Rovnako boli zakázané manželstvá vyplývajúce zo zväzku: nevesta, lebo je ženou tvojho syna; otcova sestra, to je telo tvojho otca; bratova žena, to je telo tvojho brata; sestra manželky (porov. Lev 18,7-18). Kňazi si vyberali manželky z kňazských rodín. Samotný sobáš mal dve časti: zasnúbenie (*kidušin*) a sobáš (*nisuin*). Zasnúbenie potvrdzovalo, že uvedená žena sa stane manželkou určeného

⁹⁷ Porov. Spiegel P., *Kdo jsou Židé?*, Brno 2007, s. 32.

⁹⁸ Pre právne postavenie manželstva porov. Pekarčík M., *Problém sviatostnosti manželstva v právnom poriadku latinskej Cirkvi*, In: Pekarčík M. (ed.), *Manželstvo ako inštitúcia*, Spišské Podhradie 2007, s. 80.

muža a nie iného. Po vykonaní zasnúbenia je žena legálne manželkou muža. Ak by snúbenec v tomto čase zomrel, žena je považovaná za vdovu. Avšak snúbenci ešte spolu nežili. Keďže otec pri sobáši stráca v dcére aj dôležitú pomoc v domácnosti, musel budúci manžel zaplatiť dar ktorý sa volal *mohar*. V prípade prepustenia manželky sa tento dar stal vlastníctvom ženy.⁹⁹

Medzi zasnúbením a sobášom musel ubehnúť istý čas. Spravidla to bol jeden rok. Za to obdobie snúbenec pripravil dom pre novú rodinu.

Ak bola žena počas manželstva usvedčená z nevernosti, manžel jej napísal priepustný list – *get* a prepustil ju.

Mišna ohľadom získania ženy uvádza: „Žena sa získa troma spôsobmi a pre seba slobodu získa dvoma spôsobmi. e získaná prostredníctvom peňazí, dohody a sexuálneho styku. Pre seba získava slobodu smrťou manžela alebo napísaním priepustného listu.“ (Qidd 1,1)

Súčasťou manželstva bola napísaná manželská zmluva – *ketuba*. Manžel sa zaviazal poskytovať žene jedlo, oblečenie a intímne spolunažívanie. Podmienky všetkého boli bližšie určené v spomínanej zmluve – *ketube*.

Svadba trvala sedem dní. Nemala nijaký náboženský obrad. Sprievod so ženíchom odchádzal z jeho príbytku v spoločnosti hudobníkov a svadobných hostí. Podobne nevesta vo svojom dome v spoločnosti dievčat oplakala svoju mladosť a panenstvo. Potom sa jej sprievod odobral do domu ženíchovho otca. Tam sa uskutočnil sobášny obrad. Otec udelil neveste sedem požehnaní. Potom jej ženích odovzdal prsteň so slovami: „*Si posvätená pre mňa podľa Zákona Mojžiša a Izraela.*“ Požehnal sa pohár s vínom určený pre novomanželov. Symbolizuje spoločné zdieľanie životných situácií. Potom nasledovala svadba so spevmi a tancami. Po ukončení svadobnej veselice novomanžel odviezol

⁹⁹ Porov. Reddish M. G., *An Introduction to the Gospels*, Nashville 1997, s. 54.

novomanželku do svojho domu. Ostali už len ženíchovi priatelia, ktorí čakali na znak panenstva. Ak by nebola pannou, bola ihneď prepustená.

Úlohou manželky v dome bolo viesť domácnosť a vychovávať deti. Keď odchádzala z domu, musela si zahaliť tvár. Dobrý zvyk nedovoľoval zostať mužovi osamote v spoločnosti jednej ženy alebo ju pozdraviť. Rozviesť sa mohol iba manžel, nie manželka.

V súčasnosti sa v niektorých židovských rodinách ženích a nevesta deň pred sobášom postia, aby aj fyzickým spôsobom precítili vážnosť rozhodnutia. V deň sobáša ženích podpíše pred svedkami *ketubu* – manželskú zmluvu, v ktorej sa zaviaže manželku milovať a ctiť a obsahuje výšku vena a spôsob delenia v prípade rozvodu. Ženicha sprevádzajú ženatí muži, nie slobodní ani vdovci, lebo by to bolo zlým znamením. Ženích odkryje neveste závoj, ktorým má zahalenú tvár. Je to spomienka na biblický príbeh o Jakubovi, ktorého podviedol Laban, keď mu podstrčil svoju staršiu dcéru Liu. Obrad sa koná pod *chupou*. Ide o bohato zdobený baldachýn, ktorý na štyroch tyčiach držia priatelia a známi. Nevestu pod chupu privedú dve ženy – matka ženicha a matka nevesty.¹⁰⁰ Chupa má niekoľko významov. Symbolizuje izraelský národ, ktorý na púšti býval pod stanmi. Predstavuje aj nový domov a ochranu manželov. Je otvorená na všetky strany, čím sa vyjadruje pohostinnosť pre každého, kto budúcich manželov navštívi.

Chupa pre novomanželov

¹⁰⁰ Porov. Spiegel P., *Kdo jsou Židé?*, Brno 2007, s. 34-35.

Rozvod

Prax rozvodu bola zaužívaná v krajinách Orientu. Mojžišov zákon mal v tomto smere len veľmi všeobecné nariadenie: „Ak si muž vezme ženu a bude ju mať a ona sa mu potom pre niečo odporné znepáči, napíše jej priepustný list, dá jej ho do ruky a pošle ju preč z domu.“ (Dt 24,1) Tento výrok z Knihy Deuteronomium sa stal predmetom diskusie aj medzi Ježišom a farizejmi, kde Ježiš k citátu z Knihy Genézis pridáva aj vlastné interpretačné slová: „Čo teda Boh spojil, nech človek nerozlučuje.“ (Mt 19,6)

Diskusiu v exegetických kruhoch spôsobuje najmä Ježišov výrok v Evanjeliu podľa Matúša: „Každý, kto prepustí svoju manželku pre iné ako pre smilstvo a vezme si inú, cudzoloží.“ Citát sa vyskytuje už skôr v Ježišovej reči na vrchu v Mt 5,32. Nasledujúca tabuľka ponúka text tak, ako ho zachovali aj ďalší evanjelisti:

Mt 5,32	Mt 19,9	Mk 10,11-12	Lk 16,18
No ja vám hovorím: Každý, kto prepustí svoju manželku, okrem prípadu smilstva, vystavuje ju cudzoložstvu; a kto si vezme prepustenú ženu, cudzoloží.	Každý, kto prepustí svoju manželku pre iné ako pre smilstvo a vezme si inú, cudzoloží.	Každý, kto prepustí svoju manželku a vezme si inú, dopúšťa sa voči nej cudzoložstva. A ak ona prepustí svojho muža a vydá sa za iného, cudzoloží.	Každý, kto prepúšťa svoju manželku a berie si inú, cudzoloží, a kto si berie takú, ktorú muž prepustil, cudzoloží.

Zaujíma nás predovšetkým text v Matúšovom evanjeliu, ktorý pripúšťa výnimku *parektos logu porneias* – okrem prípadu smilstva (Mt 5,32); resp. v Mt 19,9 *me epi porneia* – ak nie pre smilstvo. V oboch prípadoch je použitý výraz *porneia*. Termín *porneia* je všeobecné označenie a vzťahuje sa na sexuálnu nečistotu – mimomanželský, nečistý alebo neprirodzený skutok alebo prostitúcia. Grécky výraz pre cudzoložstvo je *iný* – *moicheia*.

Práve uvedené texty v Evanjeliu podľa Marka a Lukáša používajú sloveso *moicheuo* – *cudzoložiť*, čo sa vzťahuje na vydatú ženu, resp. ženatého muža. Preto verše v Mk 10,11-12 a Lk 16,18 vlastne ani nevytvárajú paralelné miesto k Mt 5,32 a 19,9. Znamená to, že v Evanjeliu podľa Matúša rozvod nie je dovolený okrem špeciálneho prípadu, kým ďalší dvaja evanjelisti neumožňujú žiadnu výnimku. Dodatok, ktorý dáva iba Matúš, sa podľa niektorých exegetov dotýka predmanželského sexuálneho vzťahu alebo mimomanželského sexuálneho vzťahu.¹⁰¹ Iní sa domnievajú, že výraz *porneia* sa vzťahoval na prípad incestného manželstva, čo sa mohlo dotýkať predovšetkým pohanských manželstiev. Ďalší predpokladajú, že Ježišove slová len potvrdzujú vtedajšiu prísnejšiu interpretáciu Mojžišovho predpisu v Dt 24,1, ktorú zastávali predstavitelia Šamajovej školy.

V rabínskom období bola diskusia medzi rigoróznou školou rabiho Šamaja (50 pred – 30 po Kr.) a liberálnejšou školou rabiho Hilela (60 pred – 20 po Kr.). Škola Šamaja dovoľovala rozvod iba z dôvodu nevery alebo nezriadeného života ženy, pričom sa mal na mysli sexuálny hriech. Hilel umožňoval rozvod aj z menších dôvodov, ktoré rozšíril nielen na sexuálnu oblasť, ale aj ak sa napríklad žena nestarala o domácnosť, nevedela variť alebo muž chcel jednoducho inú ženu. Formulou prepustenia bola pravdepodobne veta z Knihy proroka Ozeáša: „*Nie je mojou manželkou a ja nie som jej manželom.*“ (Oz 2,4)

Muž, ktorý falošne obvinil svoju manželku, nemohol ju už nikdy prepustiť (porov. Dt 22,13-19). Muž ktorý mal pomer so slobodnou – teda nezasnúbenou ženou, musel si ju vziať za manželku a nesmel ju nikdy prepustiť (porov. Dt 22,28-29). Prepustenú manželku si mohol zobrať druhý muž, ale ak ju aj on prepustil, prvý manžel si ju nemohol znova vziať (porov. Dt 24,3-4).

V židovskom prostredí žena nemohla prepustiť svojho manžela. Ak Evanjelium podľa Marka 10,12 uvádza príklad ženy, ktorá prepustí

¹⁰¹ Porov. Kolektív autorov, *Nový biblický slovník*, Praha 1996, s. 582.

svojho manžela, ide o prax v grécko-rímskom prostredí. Niektoré židovské komunity v diaspore prebrali túto prax od pohanov. Prax, ktorá umožňovala žene prepustiť manžela, máme doloženú aj v Palestíne v 2. stor. po Kr.¹⁰²

Cudzoložstvo zakazoval Dekalóg v Ex 20,14 a Dt 5,18. Pod cudzoložstvom sa myslel sexuálny vzťah muža s manželkou alebo snúbenicou druhého muža alebo opačne ženy so ženatým mužom a pravdepodobne (per analogiam) aj so snúbencom. Cudzoložstvo bolo veľmi prísne trestané. Obaja mali byť potrestaní smrťou: „Kto bude súložiť s vydatou ženou, s manželkou svojho blížneho, tak cudzoložník ako cudzoložnica musia zomrieť.“ (Lev 20,10)

Rovnako smrťou sa potrestalo cudzoložstvo so zasnúbenou ženou. Prísny postoj k manželskej vernosti vychádzal z vtedajšieho silného chápania manželskej integrity. Manželská nevernosť však mala aj náboženský charakter. Považovala sa za nevernosť voči zmluve s Jahvem, ako vyplýva z textov v Gn 20,9; 39,9 alebo Jer 3,1.

Veľkosť a posvätnosť manželstva je dôvodom, prečo v starozákonných predovšetkým prorockých textoch je manželstvo často obrazom zmluvy izraelského národa s Jahvem.¹⁰³ Modloslužba izraelského národa bola chápaná ako páchanie „cudzoložstva“ s iným božstvom (výrečným je obraz dvoch sestier – Samárie a Jeruzalema v Ez 24).

Prepustenie manželky bola teda realita, ktorú v Novom zákone Ježiš odsudzuje poukázaním na pôvodný stvoriteľský zámer v Gn 1,27. Preto rozvod nie je v súlade s Božím plánom, ale ideálom ostáva obraz prvých manželov Adama a Evy, ktorých Boh stvoril, aby tvorili nerozlučnú jednotu.

¹⁰² Porov. Vaux de R., *Les institutions de l'Ancient Testament*, Paris 1961, s. 61.

¹⁰³ Porov. Slivka D., *Izraelský národ, monarchia a sociálne otázky*. In: *Viera v moc a moc viery*. Zborník z teologickej konferencie, Banská Bystrica 2007, s. 237.

Pohreb

Ako narodením človek prichádza na tento svet, tak smrťou z neho odchádza. Naša smrť, ako aj náš život má svoj význam v Božom pláne a vo viere v posmrtný život. Židovské zvyky pri pohrebe mali preukázať dva prvky: úctu k zomrelému a potešenie smútiacich.

Po smrti človeka je prvou úlohou zavrieť jeho oči. Vychádza sa z presvedčenia, že nikto nemôže vidieť dva svety. Kým oči mŕtveho sú otvorené na tomto svete, nemôže ich otvoriť pre posmrtný svet. Aby sa vyhlo otvoreniu očí, v niektorých krajinách bol zvyk (a ešte aj ostáva) položiť na viečka mince. Bolo na synovi, aby zavrel oči svojho otca na základe Gn 46,4: *„Ja sám pôjdem s tebou do Egypta a ja sám ťa aj vyvediem odtiaľ a Jozef ti vlastnou rukou zatlačí oči.“*

Telo zomrelého sa položilo na zem a prikrylo. Dotyk s telom zomrelého poškrňoval každého, kto sa ho dotkol, okrem zeme. Syn na znak úcty k svojmu otcovi musel prijať toto poškrvnenie. Okolo tela sa zvyčajne položili sviece, pretože duša zomrelého je prirovnaná k svetlu na základe Prís 20,27: *„Pánovým kahancom je ľudské svedomie, čo prekutáva všetky skryté života.“* Telo sa na znak úcty nikdy nenechávalo osamotené. Tí, ktorí ostávali pri zomrelom, sa nazývali šomerím – strážcovia. Nejedli, nepili, pretože zomrelý už viac nevykonáva tieto veci.

Telo zomrelého sa umylo a zahalilo do bieleho plátna. Keď sa príbuzní dozvedeli o smrti, na znak zármutku si roztrhli rúcho. Iste, nejde o doslovný úkon, ale symbolické gesto. Zvyk nájdeme spomenutý aj vo Svätom písme. Keď sa Dávid dozvedel o smrti Šaula a jeho syna Jonatána *„chytí svoj odev a roztrhol ho, podobne všetci mužovia, ktorí boli pri ňom“* (2 Sam 1,11). Tento symbolický úkon sa vzťahoval na sedem prípadov: smrť otca alebo matky, brata alebo sestry, syna alebo dcéry alebo nevesty.

V Jeruzaleme býval zvyk, že sa pochovávalo v deň smrti na základe správy o smrti Mojžišovej sestry v Nm 20,1: *„Tam zomrela Mária a tam ju i pochovali.“* Zomrelému sa zložili všetky zlaté náramky a ozdoby, aby si Boh nespomenul na hriech zlatého teľaťa pod Sinajom. Počas cesty na

cintorín sa sprievod sedemkrát zastavil, pretože v Knihe kazateľ sa sedemkrát používa slovo „márnosť“ a pri každom zastavení sa recitoval Ž 91.

Telo bolo uložené do hrobu takým spôsobom, že nohy smerovali na východ. Bolo to vyjadrením nádeje na zmŕtvychvstanie, keď sa zomrelý v deň súdu postaví. Na telo sa zvykla hádzať hrst' hlíny ako pripomienka: „Pamätaj, že si prach a na prach sa obrátiš“ (porov. Gn 3,19). Iní mávali zvyk dotýkať sa hrobu vystretou dlaňou s desiatimi prstami na znak, že zomrelý zachovával počas života desať Božích prikázaní. Po pohrebe nasledovala hostina, na ktorú sa pozývali najbližší a na ktorej sa podávali vajíčka ako symbol života.

Rok po pohrebe sa schádzali príbuzní zomrelého, aby zhromaždili kosti a vložili ich do ossuária. Celý obrad bol zakončený hostinou (*havraah*).

Smútok za zomrelým mal tri obdobia:

1. *Aninut: je to obdobie od smrti po pohreb. V tomto období sú smútiaci oslobodení od dodržiavania všetkých pozitívnych prikázaní (čo máš robiť), lebo príprava pohrebu má prednosť. Počas tohto obdobia sa mala rodina ponechať, aby mohla vyjadriť v klude svoj zármutok.*
2. *Šiva: tento smútok trval sedem dní. Počítali sa odo dňa pohrebu. Po tieto dni nebol dovolené umývať sa, strihať si vlasy, zdobiť sa, pracovať a intímne nažívať.*
3. *Šelošim: je obdobie, ktoré trvalo tridsať dní. Počas tohto obdobia sa smútiaci nezúčastňovali na oslavách, nestrihali a neholili sa.*

Dvanásťmesačný smútok sa dotýkal iba rodičov alebo manželov a vyhýbali sa oslavám. Z moderných filmov je možno známy zvyk položiť na hrob zomrelého kameň. Nejde o všeobecný zvyk a jeho pôvod nie je známy. Niektorí hovoria, že ide pripomienku pre zomrelého, že osoba, ktorá zanechala kameň, sa zúčastnila na jeho pohrebu. Iní poukazujú na

to, že kvety zvädnú a kameň pretrvá, aby sa naznačilo, že aj spomienka na zomrelého ostane trvalá.

Bohatšie jeruzalemské rodiny pochovávali svojich zomrelých do vyhlbených hrobiek v okolí Jeruzalema. Rodina využívala hrobku počas niekoľkých generácií. Hrobka mala zvyčajne jednu pohrebnú miestnosť a na jej troch stenách boli vyhlbené miesta na uloženie tela. Na štvrtej stene bol vchod. Chudobnejšie rodiny pochovávali do jednoduchých hrobov priamo do zeme. Telo zomrelého sa zavinulo do plátna a v niektorých prípadoch uložilo do rakvy.

V časoch Ježiša Krista existovali dva spôsoby pochovávania. Prvý sa nazýval *kokím* (*loculi*) a druhý spôsob *arcosolia*. V Jeruzaleme sa našli obidva spôsoby. V prípade *kokím* išlo o štvorcovú miestnosť, ktorá bola často prehĺbená do zeme, aby v nej človek mohol stáť vzpriamený.

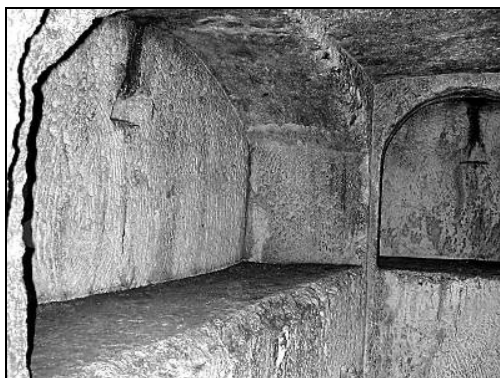
V troch stenách boli vyhlbené miesta (*kokím*) asi 1m vysoké a 2m dlhé. Vstup do hrobu bol spravidla štvorcový, niekedy oválny.

Príklad hrovej miestnosti vo forme „*kokím*“

Druhý spôsob boli *arcosolia*. Aj v tomto prípade bola v strede miestnosť štvorcového tvaru. Do troch stien boli vytvorené miesta s oblúkovitým stropom, na ktoré sa vkladalo telo zomrelého, preto mali pomenovanie *arcosolia*.¹⁰⁴

¹⁰⁴ Porov. Freedman D. (ed.), *The Anchor Bible Dictionary*, New York 1992, heslo: *Burials*.

Príklad hrobovej miestnosti
vo forme „arcosolia“

Osuária sú výsledkom gréckeho vplyvu. V Palestíne sa objavujú niekedy v polovici vlády Herodesa Veľkého v rokoch 20-15 pred Kr. Išlo o obdobie silného vplyvu gréckej a rímskej kultúry na jeruzalemské vyššie vrstvy. Osuária mali rozmery približne 60 x 35 x 65cm. Slúžili na uloženie kostí zomrelého a boli vložené na miesta nazývané *kokím* alebo *arcosolia*. Neraz sa stávalo, že v jednom osuárii boli kosti viacerých zomrelých, najmä príbuzných. Niekedy sa do osuárií vkladali niektoré osobné veci zomrelého, keramika, vazy, lampy a pod.¹⁰⁵ Väčšina z nich bola vyrobená z vápenca. Po zničení Jeruzalema v roku 70 po Kr. sa prestali používať.¹⁰⁶

Osuária boli zdobené motívmi rastlín a geometrickými tvarmi. Záležalo to od zámožnosti rodín a zomrelého. Niektoré osuária boli aj maľované alebo obsahovali nápisy s menom zomrelého v aramejčine, hebrejčine alebo gréčtine. Steny hrobky boli niekedy pokryté maľbami alebo nápismi, najčastejšie menami, osobnými spomienkami alebo menom majiteľa hrobky.

¹⁰⁵ Porov. Freedman D. (ed.), *The Anchor Bible Dictionary*, New York 1992, heslo: *Burials - Ossuary Ornamentation*.

¹⁰⁶ Porov. Magness J., *Ossuaries and the Burials of Jesus and James*. In: *Journal of Biblical Literature* 124/1 (2005), s. 124.

Rôzne osuáriá nájdené v Palestíne